

# Els desafiaments del territori i els drets de la ciutadania

*Jordi Borja*

La ciutat democràtica ha de tenir en compte totes les persones que la integren. La participació ciutadana en l'organització del territori i en la concepció i la gestió dels espais públics és un senyal d'identitat d'aquest model de ciutat, entesa com a lloc de trobada i civisme que proposa el Projecte Educatiu de Ciutat.

L'urbanisme és necessari, però no és suficient per construir el civisme. Perquè la ciutat no és només l'espai (*urbs*), sinó que també és el conjunt de persones que viuen en comunitat (*civitas*). Els nous desafiaments del territori exigeixen la defensa i l'extensió de nous drets ciutadans que siguin reclamats pels moviments cívics (dret a l'espai públic, dret a les noves tecnologies, dret a la justícia, dret al treball i al salari ciutadà...). Aquest repte implica una participació ciutadana i una resposta política que tingui en compte les necessitats de tota la ciutadania. El dret a la ciutat per a totes les persones comporta, a més, canviar la idea d'una pedagogia que es basa en la ciutat per la idea de la ciutat com a pedagogia.

## INTRODUCCIÓ

La ciutat és el producte cultural o, millor, la realització humana *tout court* més complexa i significant que hem rebut de la història. I que construïm i destruïm cada dia. Entre tots.

I ho és perquè és la maximització de les possibilitats d'intercanvi. «No hi ha res més important –econòmicament parlant– en una ciutat que els cafès, els bars, els restaurants», deia el director de planificació de la ciutat de Londres per justificar perquè malgrat el neoliberalisme imperant, imposaven als edificis d'oficines que les plantes baixes oferissin aquest tipus d'equipament considerat decisiu per a la productivitat urbana.

Ciutat, cultura, comerç, són termes etimològicament i històricament units. Com ciutat i ciutadania (persones amb drets i responsabilitats, lliures i iguals). I ciutat (*polis*, lloc de la ciutadania) i política (com a participació en els assumptes d'interès general). No està de més recordar alguns conceptes que expressen uns valors forts que no sembla que mereixin ser suplantats per altres de més febles o menys solidaris.

La complexitat i la càrrega de sentir que es vinculen a la ciutat no resulten automàticament de la concentració de

Jordi Borja és sociòleg i urbanista. Ha estat professor de Geografia Urbana a la Universitat de Barcelona, i tinent d'alcalde d'aquesta ciutat. És autor, entre altres, de *Local y Global* (amb M. Castells, Taurus, 1997).

població ni de la importància de la seva activitat econòmica, ni pel fet de ser seu de poders polítics o administratius. Si l'intercanvi és una dimensió fonamental, la «ciutat ciutat» és aquella que optimitza les oportunitats de contacte, la que aposta per la diversitat i la mixtura funcionals i socials, la que multiplica els espais de trobada.

L'urbanisme no pot pretendre resoldre tots els problemes de la ciutat. Roland Castro, per una vegada modest en les seves afirmacions, diu que almenys no hauria d'agreujar-los (*L'urbanisme ne devrait pas ajouter au malheur des hommes*). No és una frase buida. En molts moments històrics, incloent-hi l'actual, sembla entossudit a fer-ho. La literatura sobre això és abundant i aquest autor també ha contribuït a la crítica d'un urbanisme menyspreador de l'espai públic.<sup>1</sup>

Perquè aquí hi ha una dimensió decisiva de la ciutat: la qualitat del seu espai públic. El lloc d'intercanvi per excel·lència. I també on és més manifesta la crisi de la ciutat.

## LES DIALÈCTIQUES DE LA CIUTAT ACTUAL

La ciutat actual sofreix un triple procés negatiu: dissolució, fragmentació i privatització. Dissolució per difusió de la urbanització desigual i l'afebliment o especialització dels centres. Fragmentació per l'exasperació d'alguns supòsits funcionalistes, caricatures del moviment modern: la combinació d'un capitalisme desregulat amb la lògica sectorialitzada de les administracions públiques, produeix la multiplicació d'elements dispersos i monovalents en un territori retallat per vies de comunicació. I privatització per la genera-

lització de guetos per classe social (des dels condominis de luxe fins a les *favelas* o similars) i la substitució dels carrers, les places i els mercats per centres comercials. Els tres processos es reforcen mútuament per contribuir a la quasi desaparició de l'espai públic com a espai de ciutadania.

Som davant la mort de la ciutat com es proclama tan sovint?<sup>2</sup> Sembla obvi que les tendències esmentades contrarien el complex «producte ciutat» caracteritzat per la densitat de relacions socials i per la barreja de poblacions i d'activitats. I més encara, accentuen les desigualtats i les marginacions, redueixen la capacitat d'integració cultural i la governabilitat del territori i, finalment, neguen els valors universalistes que es vinculen a l'entitat «ciutat».

Tanmateix, davant aquestes dinàmiques desestructuradores de la ciutat actuen altres dinàmiques de sentit contrari. En tots els moments històrics de canvi s'ha anunciat la mort de la ciutat. I, a la llarga, han prevalgut en molts casos –no sempre i amb alts costos socials en tots els casos– les dinàmiques de revaloració de la ciutat. D'on procedeixen les tendències i les forces (re)constructores de la ciutat?

Hi ha factors econòmics i tècnics (en especial els progressos en el món del transport i de les comunicacions) que afavoreixen la dispersió. Però n'hi ha d'altres de signe contrari: el capital fix polivalent, el teixit de pimes i d'empreses de serveis a les empreses, els recursos humans qualificats, la imatge de la ciutat, l'oferta cultural i lúdica que atreu cada vegada més els agents econòmics i els professionals, les múltiples oportunitats (teòriques) de treball, la diversitat d'equipaments i serveis i l'ambient urbà que demanen amplis sectors mitjans. El fet és que una part impor-

tant dels col·lectius socials que semblaven irreversiblement instal·lats en la suburbanització revaloren la ciutat tant a l'hora de decidir la seva inversió o el seu treball com a l'hora de fixar la seva residència.

Però a més d'aquests factors econòmics i socials hi ha factors culturals i polítics que expliquen la revaloració de la ciutat. Mite o realitat, la ciutat apareix com el lloc de les oportunitats, de les iniciatives i de les llibertats individuals i col·lectives. El lloc de la intimitat, però també el de la participació política. «Ahir, en la manifestació d'aturats, em vaig sentir, per primera vegada en molts anys, un ciutadà» (declaracions d'un manifestant, París, maig de 1997). La ciutat és, a més –potser la cosa més important–, el continent de la història, el temps empresonat a l'espai, la incitació del passat i la memòria de l'avenir, és a dir, el lloc des d'on es produeixen els projectes de futur que donen sentit al present. La ciutat és un patrimoni col·lectiu en el qual trames, edificis i monuments es combinen amb records, sentiments i moments comunitaris. No sembla que la gent, molta gent, pugui renunciar fàcilment a tot això.

Finalment, si concloem que a la ciutat, o més exactament a les regions urbanes, es confronten dinàmiques contradictòries i que les polítiques urbanes, que impliquen responsables polítics, professionals i els agents econòmics i socials, poden impulsar unes dinàmiques i reduir-ne d'altres, llavors els valors culturals i els objectius polítics esdevenen la qüestió decisiva del nostre present i del nostre futur urbans.

Com recordava recentment Michael Cohen, dirigint-se als responsables de la política urbana de Buenos Aires, el que han de plantejar-se abans que res és quins són els valors que orienten la seva acció,

on volen anar, quins models de vida urbana proposen a la ciutadania.<sup>3</sup>

Si com s'ha dit tantes vegades la política és pedagogia i la ciutat és política, sembla lògic plantejar-se la dimensió pedagògica de l'urbanisme, és a dir, l'estratègia urbana com a gran projecte educatiu.

Per a la qual cosa sintetitzarem, encara que sigui esquemàticament, els reptes que desafien avui les polítiques urbanes per concloure amb els drets i les responsabilitats dels ciutadans que es dedueixen de les respostes que es proposen.

Però, abans, vegem ràpidament fins a quin punt i per a qui la ciutat és avui una iniciació a la vida.

## LA CIUTAT COM A AVENTURA INICIÀTICA

La ciutat conquereix si és conquerida. I per tant ha d'oferir els mitjans indispensables als seus «ciutadans conqueridors». És a dir, la ciutat és l'aventura iniciàtica a què tots tenim dret. Les llibertats urbanes són, tanmateix, més teòriques que reals. Una primera aproximació a la ciutat és analitzar la seva oferta complexa en termes d'inclusió i exclusió.

Qui inclou? Qui exclou? Qui pot utilitzar les seves oportunitats de formació i d'informació, de treball i de cultura?

Com s'accedeix a un habitatge? Viure en un barri o un altre, ofereix possibilitats similars? Les centralitats, són accessibles de la mateixa manera?

Les noves tecnologies de comunicació (NTC), potser no integren (globalitzen) uns, però exclouen (marginalitzen) d'altres? És possible la democratització de les NTC? L'àmbit urbà, no ofereix possibili-

tats múltiples d'intercomunicació democràtica? Per exemple, en les relacions Administració-ciutadans. Per cert, millor parlar de TIC (tecnologies d'informació i comunicació) que de NTC, car ja no són tan noves.

Les preguntes són gairebé infinites. La qüestió interessant és veure els processos urbans (incloent-hi les polítiques) des d'un punt de vista que tinguin en compte la dialèctica inclusió-exclusió, així com es tenen en compte d'altres (creixement econòmic-sostenibilitat, governabilitat- mobilització social, universalisme-localisme, etc.).

La ciutat com a aventura iniciàtica és una manera, no l'única, d'agafar l'àmbit urbà i les seves dinàmiques físiques, econòmiques i culturals des d'aquests punts de vista.

La ciutat com a oportunitat iniciàtica pateix avui una crisi que s'expressa mitjançant una paradoxa, o potser dues contradiccions.

1. Mai probablement en la història les «llibertats urbanes» no havien estat teòricament tan diverses i tan extenses com ara: heterogeneïtat del mercat de treball, mobilitat en un espai regional metropolità, ofertes múltiples de formació, cultura i lleure, més possibilitats de triar l'àrea i el tipus de residència, etc. I tanmateix la realitat quotidiana de la vida urbana nega a molts, i de vegades a tots, aquestes llibertats: segmentació del mercat de treball i desocupació estructural per a certs grups d'edat (p. ex., joves poc «qualificats»), congestió viària i insuficiència o mala qualitat del transport públic, accés molt poc pràctic a les ofertes culturals i lúdiques per manca d'informació, de mitjans de transport o econòmics, inadequació de les ofertes d'habitatge a les demandes socials, pobresa o privatització dels espais públics, etc.

2. La ciutat actual ofereix, o així ho

sembla, un arsenal enorme de sistemes que haurien de proporcionar protecció i seguretat. Mai no hi havia hagut tants centres assistencials (sanitaris i socials) i educatius, tantes policies públiques i privades, tantes administracions públiques actuant al territori, tantes organitzacions cíviqes, professionals i sindicals, etc. I, tanmateix, la inseguretat, la incertesa, la por, fins i tot, caracteritzen la quotidianitat urbana. Ja no se sap què és ciutat i què no (la ciutat difusa), la jungla administrativa és incomprendible o inaccessible per a molts ciutadans (vegeu, p. ex., la justícia), l'educació no condueix al treball remunerat, els sistemes de protecció social o bé es redueixen o bé se n'anuncia la futura fallida, la inseguretat urbana subjectiva condueix a l'agorafòbia, bona part del jovent no sembla sentir-se interessat o representat per partits i associacions, etc.

Viure la ciutat com una aventura iniciàtica implica assumir el risc del seu descobriment i de la seva conquesta.<sup>4</sup> Descobrir el territori i la diversitat de les seves gents, conquerir les possibilitats que ofereix la ciutat, construir-se com a ciutadà, heus aquí el desafiament urbà per a petits i joves.

L'aventura iniciàtica és un desafiament. Però la resposta requereix tenir els mitjans per ajuntar-hi el coratge de la conquesta. Ens sembla que una bona pregunta que ens podem fer avui és la següent: la ciutat, ofereix els mitjans als qui haurien de viure-la com una aventura iniciàtica?

En les pàgines següents intentarem aportar dos tipus de respostes. Els desafiaments del territori i les alternatives de polítiques urbanes. I, en segon lloc, la relació entre aquestes polítiques i l'adquisició de la ciutadania.

## 1. EL DESAFIAMENT URBÀ DE LA GLOBALITZACIÓ: CONSTRUIR EL TERRITORI

La mundialització de l'economia –que, juntament amb la revolució del món de la informació i la desaparició dels blocs, configuren la globalització famosa o banal– ha provocat una redistribució de cartes entre els territoris. Les ciutats i les regions tenen una nova oportunitat per a una inserció competitiva o per quedar-se en una marginació més o menys relativa. I també a l'interior de cada regió o ciutat es pot donar la mateixa situació: que predomini una dinàmica integradora o fragmentadora, que creixi la cohesió o l'exclusió.

Quin és avui l'espai econòmic més significatiu? Ja no és el de l'estat nació, els marges del qual per fer polítiques autònomes que marquin l'especificitat del «territori nacional» són cada dia més reduïts. Tampoc l'empresa no pot determinar la seva competitivitat sense un entorn favorable: infraestructures i serveis bàsics, inserció en sistemes de comunicació global, teixit econòmic de petites i mitjanes empreses amb flexibilitat d'adaptació, recursos humans qualificats, centres de formació i recerca a tots els nivells, sector terciari que inclou tota mena d'empreses i professionals de serveis a les empreses... i tots aquests elements articulats estretament, ja que es necessiten mútuament. Les sinergies determinen avui la productivitat i la capacitat d'innovació i es produeixen a la ciutat o, més ben dit, en el sistema urbà-regional, més o menys polaritzat per una gran ciutat (encara que no sempre) que, al seu torn, forma part d'un sistema de ciutats que poden constituir un eix o una macroregió.

Avui es revalorat la «ciutat regió» com a espai econòmic més significatiu. Però és un espai de geometria variable, de límits difusos i sotmès a fortes tensions pels desequilibris territorials i socials que s'hi produeixen. És un espai, no un territori, la qual cosa planteja problemes de cohesió social, identitat cultural i governabilitat.

Un desafiament de la globalització és que fa necessari desenvolupar estratègies que configuren un territori. És a dir, la delimitació d'un espai per convertir-lo en territori, el de la ciutat regió. Avui la política urbana no hereta un territori. El construeix. O el desestructura, si es deixa portar per dinàmiques disperses.

Ciutats i regions, llurs administracions públiques i llurs agents econòmics i socials són conscients que han de jugar les seves cartes i aprofitar les seves oportunitats. De la política econòmica local i regional de l'oportunitat, es passa fàcilment a l'urbanisme de les oportunitats.

La política urbana no pot recolzar únicament en les fórmules normatives de la planificació tradicional que no faciliten moltes vegades ni les actuacions que exigeixen iniciatives ràpides i flexibles, ni la concertació d'actors. En conseqüència, s'ha entrat en la via fàcil de la desregulació i de la submissió a la dinàmica del mercat.

Però la desregulació dels usos del territori (com per exemple les rares idees de declarar qualsevol terra urbanitzable), la privatització incondicional dels serveis públics (una altra cosa és la gestió empresarial d'alguns d'ells) i la dimissió total davant el mercat per respondre a demandes socials bàsiques (com l'habitatge) produeix innombrables efectes perversos: fragmentació i guetització dels teixits urbans; congestió d'unes zones i marginació

d'altres; empobriment de les ofertes urbanes accessibles; misèria si no gairebé desaparició dels espais públics; inseguretat urbana que expressa la reacció en molts casos de grups socials que se senten alhora exclosos, no reconeguts i rebutjats; augment de les incerteses i de les pors per la dificultat de conèixer i d'utilitzar el nou sistema urbà, etc.

Aquests efectes perversos provoquen o haurien de provocar una reacció moral, ja que ataquen directament els valors democràtics que ha forjat la nostra història urbana. I, a més, qüestionen l'eficàcia econòmica de les nostres ciutats.<sup>5</sup> Si resumim els requisits que els principals autors consideren necessaris per a la productivitat i la competitivitat de les àrees urbanes, ens trobem amb el següent:

a) Articulació del territori urbà-regional mitjançant un bon sistema d'infraestructures de transports i comunicacions i de serveis bàsics (aigua, energia, sanejament, etc.). Accessibilitat externa i inserció en sistemes globals de comunicació. Diversitat de centralitats.

b) Infraestructura en «capital fix» que doni suport a un teixit econòmic regional de petites i mitjanes empreses, sobretot, car solament una fracció de l'activitat econòmica està globalitzada, però requereix, en canvi, d'aquesta infraestructura que només pot ser rendible si serveix a més a l'economia local o regional, al seu torn generadora d'ocupació.<sup>6</sup>

c) Recursos humans qualificats en una gran diversitat de sectors i nivells. Formació contínua, articulació universitats-empreses, inversió flexible i mixta en R+D, etc. Esperit empresarial i capacitat d'adaptació als canvis dels entorns.

d) Imatge positiva de la ciutat. Atractiu

de les seves centralitats. Oferta cultural i lúdica. Seguretat urbana. Qualitat ambiental.

e) Institucions polítiques representatives de proximitat (subsidiarietat). Eficàcia i transparència dels procediments administratius. Programes públics confiables que redueixin els marges d'incertesa.

f) Cohesió social. Reducció progressiva de les desigualtats socials. Regles tàcites i pautes de comportament que garanteixin una seguretat relativa en les relacions econòmiques i socials. Civisme.

g) Sostenibilitat del desenvolupament que permeti de fer previsions a mitjà i llarg termini. Estructura física de l'espai urbà-regional que redueixi els desequilibris i els malbarataments i que asseguri alhora la capacitat d'integració i d'evolució.<sup>7</sup>

Com es pot veure, aquests requeriments van més enllà dels requeriments clàssics de les economies de l'aglomeració i de les sinergies (que continuen essent molt importants) i són molt més integrals que els que consideren la inserció en la globalització amb un reduccionisme informacional-financer. D'altra banda, aquests requisits exigeixen una política urbana potent que no es pot basar exclusivament, com ja s'ha dit, en la planificació territorial clàssica, però tampoc en les actuacions puntuals o els programes sectorials.

Cal que ara tornem a l'urbanisme necessari i possible, el qual ha d'actuar sobre una ciutat difusa, sobre un territori urbà-regional fragmentat, però ni de bon tros buit. És complicat i costós. Cal prendre decisions ràpides, actuar eficaçment a curt i mitjà termini. Però els efectes són duradors a llarg termini.

S'han d'aprofitar les oportunitats per dur a terme els «grans projectes urbans» que permeten una adaptació competitiva

a les noves exigències de la globalització. Però es corre el risc que aquests grans projectes urbans resolguin un problema, però generin efectes perversos que creïn o agreugin molts altres problemes.

Per això, com diu Nuno Portas,<sup>8</sup> cal creuar sempre, en un sistema ideal de coordenades, els objectius amb les oportunitats. Els objectius són les respostes que les institucions i els agents econòmics, socials i culturals es donen d'una manera concertada per respondre als desafiaments del seu entorn i a les seves demandes internes. Les oportunitats apareixen o s'inventen, procedeixen d'iniciatives públiques o privades, endògenes o exògenes. Però si els objectius no són clars les oportunitats no s'aprofitaran positivament.

Aquests objectius només adquireixen consistència, coherència i legitimitat si formen part d'un tot, d'un projecte global de ciutat o de regió, concertat socialment, liderat democràticament i validat culturalment. L'apogeu actual de la planificació estratègica, la revaloració dels governs locals i regionals i la recuperació dels valors culturals i morals per orientar les polítiques urbanes expressen avui aquesta necessitat d'una política urbana amb objectius. La nova política urbana és una estratègia que construeix el seu territori regional, és a dir, defineix i delimita nous àmbits espacials sobre els quals les institucions públiques i els actors econòmics i socials han d'actuar conjuntament (p. ex., els grans eixos i les macroregions europees), però també, i sobretot, ha de respondre al desafiament més pròxim: el de fer ciutat sobre la ciutat.

## 2. EL DESAFIAMENT URBÀ: FER CIUTAT SOBRE LA CIUTAT

Hi ha una estratègia urbana per construir un nou territori que va més enllà de la ciutat metropolitana. Un territori que estarà en molts casos polaritzat per una gran ciutat. Però en altres no tant, com l'anomenada *terza Italia* i algunes regions franceses i alemanyes. Però, en tots els casos, ens trobem que les unitats territorials fortes ho són per la fortalesa del seu «sistema de ciutats». L'espai urbanitzat no és ciutat. El territori articulat exigeix ciutats, llocs amb capacitat de ser centralitats integradores i polivalents i constituïts per teixits urbans heterogenis socialment i funcionalment.

Fer ciutat és, abans que res, reconèixer el dret a la ciutat per a tothom. Davant els processos dissolutius de la urbanització perifèrica, la degradació dels centres heretats i l'eclosió de pseudocentralitats monofuncionals, reivindicar el valor ciutat és optar per un urbanisme d'integració i no-exclusió que optimitzi les «llibertats urbanes».

Quins són els desafiaments decisius específicament urbans per fer ciutat sobre la ciutat i fer efectiu el dret a la ciutat?

La resposta és gairebé òbvia: centres, teixits urbans i mobilitat.

Els centres: Què es pot fer amb els centres antics? Com es poden fer nous centres? En el cas dels centres antics, la dialèctica infernal congestió-degradació pot ser substituïda per la dialèctica conservació-transformació. La congestió es deu tant a l'especialització terciària d'algunes de les zones com a la inadequació d'algunes de les seves trames o a la utilització intensiva

de l'automòbil. La cosa és que no siguin ni monofuncionals (p. ex., administratius) ni es pretengui que serveixin per a tot, sinó que tinguin algunes funcions predominants (comercial, cultural, turística, etc.), incloent-hi sempre la residencial. No poden estar saturats d'actuacions, però han de ser fàcilment accessibles (transport subterrani, aparcaments estratègics).

La degradació es redueix mitjançant estratègies que combinin obertura d'alguns eixos i espais públics amb acupuntura múltiple en els punts més crítics. Aquesta acupuntura combina normalment, a més dels espais públics esmentats, actuacions de renovació de blocs d'habitatges, equipaments culturals o educatius (p. ex., universitaris), promoció del comerç, prevenció de la inseguretat, etc. Sense oblidar que no està malament mantenir o acceptar algunes àrees marginals que són alhora refugi i aventura.

Només mitjançant una acció permanent de transformació es conservaran els centres antics.

Precisament la conservació en ella mateixa és el que planteja el problema conceptual més delicat.

Què cal conservar? ¿El conjunt de la trama, illes de cases, edificis aïllats? Evidentment, cal trobar solucions de compromís, que poden ser diferents en cada cas. Però la qüestió conceptual que s'ha de debatre és la del patrimoni històric, la de la memòria col·lectiva, la monumentalitat i el sentit que transmet. I també la importància que es concedeixi a l'animació urbana diürna i nocturna, al carrer i a la plaça com a llocs d'estada i no vies de pas, a la presència de tota mena de gent i a les seves trobades...

La història urbana que els ciutadans

assumeixen depèn, en part almenys, de les decisions que es prenen, gairebé sempre poc democràticament, sobre edificis, monuments, noms de carrer, plànols i guies turístiques, etc. I la integració dels habitants de l'aglomeració metropolitana depèn també en bona part de l'ús que poden fer dels centres amb història. Ens hem preguntat mai per què es transmet un sentit militarista de la història, per què es mitifiquen certs estils burgesos o aristocràtics i es destrueix la memòria popular, per què hi ha barris sencers que no figuren mai en els mapes, fins i tot en els editats pels governs municipals?<sup>9</sup>

Els centres no són tan sols els nuclis neuràlgics de la vida urbana per la seva capacitat multifuncional i de produir un sentit integrador. També són el lloc de la diferència. Les ciutats es diferencien, sobretot, pel seu centre. La seva competitivitat i el seu potencial integrador seran més grans com més gran sigui la seva diferenciació respecte de les altres ciutats.

I com es poden fer nous centres? I on? Els nous centres són necessaris per conservar els centres antics, per desenvolupar noves funcions i per estructurar la ciutat metropolitana. On? Allà on la ciutat es troba amb la seva perifèria i aprofitant zones obsoletes o que l'evolució urbana necessita reapropiar-se (àrees industrials desactivades, terrenys militars, antigues estacions o ports, etc.). Cal apostar per la seva accessibilitat, per la seva multifuncionalitat i per la seva monumentalitat. Les noves centralitats no han d'acompanyar necessàriament totes les dinàmiques urbanes, sinó que han de recolzar en una forta acció pública per contrarestar els seus efectes perversos. S'ha d'escollir, evidentment, i aquesta acció pública ha

de recolzar en potencialitats objectives de les àrees escollides, en operacions efectuades amb la cooperació pública i privada. El desenvolupament posterior d'aquesta acció es deurà en gran part al mercat. Però les noves centralitats reequilibradores socialment i territorialment, polivalents, estructuradores del territori, obertes a l'evolució i a la diversitat, no es realitzaran sense projectes públics forts que marquin el lloc i imposin compromisos als agents econòmics.

#### LA MOBILITAT I LA VISIBILITAT

Optimitzar la mobilitat de tots els ciutadans i l'accessibilitat de cada una de les àrees de les ciutats metropolitanes és una de les condicions perquè la ciutat democràtica sigui real. Si existeix una tendència a la diferenciació social horitzontal, als *in* i als *out*, i si la diversitat de funcions i d'ofertes està distribuïda desigualment per un territori extens, les diferents classes de mobilitat i l'accessibilitat de cada punt és una condició de ciutadania.

El dret a la mobilitat s'ha de complementar amb el dret a la visibilitat.

«En la ciutat hi ha zones il·luminades i zones fosques. Un govern democràtic de la ciutat s'ha de comprometre a encendre alguns llums en totes les zones fosques», va dir amb una expressió que ens sembla molt afortunada el qui va ser alcalde de Barcelona, Pasqual Maragall, en els inicis del seu mandat (1983).

Mobilitat i accessibilitat no depenen únicament de sistemes de transports adequats a les demandes heterogènies, encara que es tracti d'una condició *sine qua non*. També depenen de la diversitat i de la

distribució de centralitats, de la qualitat urbana i de les ofertes de serveis de les zones menys atractives, de l'existència en aquestes d'alguns elements que els proporcionin personalitat i interès. És a dir, no es tracta únicament que els habitants de les zones fosques es puguin moure pel conjunt del territori metropolità. Es tracta també d'«il·luminar» aquestes zones perquè siguin visibles a la resta de la ciutadania. Tots tenim dret a la ciutat i aquest dret inclou la mobilitat i també el reconeixement pels altres. Tots tenim dret a sentir-nos orgullosos del lloc on vivim i que els altres reconeguin la dignitat de la nostra zona de residència. La qual cosa ens remet als teixits urbans.

#### ELS TEIXITS URBANS

Heretem unes trames, en construïm d'altres, algunes es degraden amb l'ús, d'altres s'adapten a nous usos. Fora del cercle d'especialistes, no s'analitza ni es debat per què ocorre tot això. Els responsables polítics i els funcionaris prenen decisions sectorials (sobre habitatge o activitats econòmiques, sobre circulació o disseny de vies i espais públics, etc.), sense conèixer o sense preocupar-se dels seus efectes sobre el teixit urbà i els usos socials que facilita o obstaculitza. I sovint sense haver posat els peus en els llocs afectats. Els ciutadans viuen la trama urbana com un fet «natural» i, llevat de situacions crítiques (p. ex., una via ràpida que els vianants han de travessar amb cert risc), expressen la seva opinió amb els peus, no amb el cap: utilitzen més o menys els espais urbans. Cada un té la seva trama subjectiva: la forma de la ciutat segons els

seus trajectes quotidians (vegeu Julien Gracq).<sup>10</sup> Però no hi ha gairebé mai debat ciutadà sobre formes i trames urbanes.

Algunes qüestions que ens semblen rellevants per a aquest debat són:

a) La continuïtat i la diferència de la trama urbana. La continuïtat formal (p. ex., la quadrícula dels eixamples, els grans eixos) és un factor important d'integració ciutadana. D'altra banda, és convenient que cada zona de la ciutat tingui elements diferencials, bé com a resultat de la trama heretada, bé per la producció present de morfologia específica. Les formes que prengui el teixit urbà (mitjançant eixos viaris, espais públics, actuacions constructives, llocs amb alguna dimensió de centralitat) han de tenir en compte el compromís necessari entre continuïtat i diferenciació, ja que ni la integració és homogeneïtat ni la diferenciació ha de resultar marginació. El territori necessita eixos que explicitin la seva continuïtat i fites que marquin els llocs.

b) El debat sobre homogeneïtat o heterogeneïtat social no pot partir de fonamentalismes, ni de la inevitabilitat (o fins i tot la conveniència) d'àrees socialment homogènies, és a dir, la segregació classista del territori, ni de l'axioma que tots els barris han d'optimitzar la mixtura social. D'una banda, perquè la realitat de cada ciutat, la seva història urbana, ha generat àrees mixtes i d'altres més homogènies que no es poden canviar radicalment. I, en segon lloc, perquè si bé es pot orientar el mercat i les administracions públiques poden impulsar actuacions que introdueixin elements d'heterogeneïtat social, aquestes polítiques tenen els seus límits. Tanmateix, hi ha un valor públic que és el que creiem que ha de tenir prio-

ritat: l'heterogeneïtat, la barreja, la presència de col·lectius socials diferents en cada zona de la ciutat facilita tant el funcionament urbà (ocupació, mobilitat, equipaments, etc.) com la integració sociocultural. Aquesta heterogeneïtat s'aconsegueix tant mitjançant la residència com mitjançant l'ús dels espais urbans.

c) La trama urbana ha de poder adaptar-se a usos diversos i afavorir la multifuncionalitat. La ciutat no suporta bé el *zoning* rígid. La barreja de funcions és possible i desitjable si se'n sap treure partit. Els edificis administratius públics o privats poden generar en les seves àrees d'accés i les plantes baixes espais de lleure. Les illes industrials poden tenir entorns enjardinats que no signifiquin ruptures psicològiques i ambientals en àrees residencials. Es poden multiplicar els exemples de barreges positives. Una àrea urbana que permet una flexibilitat d'usos és la que millor s'adapta a la seva evolució i es pot mantenir correctament durant molt de temps (p. ex., l'exemple de Barcelona ideat per Cerdà, quadrícules llatinoamericanes com Buenos Aires, barris per a treballadors de qualitat a Viena o Amsterdam, etc.).

d) La monumentalitat i la identitat de cada teixit urbà és una exigència social. Com més problemàtica o deficitària sigui una zona, més s'ha d'invertir en la qualitat de l'espai públic (vegeu els punts següents).

e) L'animació i la seguretat urbana. La vitalitat de l'ambient urbà és un factor importantíssim d'atractiu i capacitat d'integració. La seguretat urbana depèn sobretot de la presència de gent al carrer (vegeu els punts següents).

Com es pot respondre a aquests reptes urbans? Com es poden plantejar les respostes en el marc de les polítiques urbanes?

La concepció dels projectes urbans no hauria de ser mai funcionalista *stricto sensu*, ni hauria de tenir objectius a curt termini només. Els projectes urbans, sigui quina sigui la seva escala, però especialment els considerats a gran o mitjana escala, s'han de plantejar sempre com un compromís entre objectius diversos: funcionament urbà, promoció econòmica, redistribució social, millora ambiental, integració cultural, etc. Sempre han d'establir previsions sobre els seus impactes estimats i no volguts per tal de reduir-los al màxim. Cal no oblidar que cada projecte pot ser molt més important pel que suscita que pel que és en primera instància.

La participació ciutadana no és una exigència retòrica, ni una formalitat informativa, sinó un debat polític i cultural en el qual han de poder intervenir molts actors, residents presents i futurs, usuaris de treball, de lleure i ocasionals o de pas. Ningú no és propietari exclusiu de cap tros de territori. Ni la municipalitat, ni el promotor, ni els veïns. El debat ciutadà ha d'estar orientat per objectius polítics explícits, cal fer emergir els valors culturals i els interessos socials implícits, s'han de presentar les propostes tècniques i les financeres amb la màxima claredat (la qual cosa es fa rares vegades) i tothom ha de tenir la seva oportunitat. La qual cosa exigeix proporcionar mitjans als qui no en tenen (vegeu els punts següents).

Les administracions públiques i en especial el govern local no poden renunciar a un paper regulador i impulsor de la transformació i de la cohesió dels teixits urbans. El seu paper no és ni imposar sense debat el seu imperi en aquelles funcions limitades que té en exclusiva ni seguir obstinadament les dinàmiques del mercat.

Ni tampoc condemnar-se a no decidir-se escoltant uns i altres sense prendre partit. El govern local ha de tenir un projecte polític i intel·lectual per a la ciutat.

### 3. EL DESAFIAMENT DE L'ESPAI PÚBLIC: LA PROVA DE L'URBANISME

La bondat de l'urbanisme actual es verifica en la qualitat de l'espai públic. «Nosaltres també tenim dret a la bellesa», em deia una vella d'una *favela* de Santo André (São Paulo, el Brasil). A la bellesa, al luxe fins i tot, perquè no hi ha mai malbaratament quan es dona riquesa als pobres. Per tant, abans que res, l'espai públic és un desafiament i una oportunitat per a la justícia urbana. Reivindiquem la màxima qualitat per a l'espai públic de la quotidianitat, però també l'accés als espais públics de centralitat per a tothom.

L'espai públic és un desafiament global a la política urbana: un desafiament urbanístic, polític i cultural, referit a tota la ciutat.

Urbanístic: l'espai públic no és l'espai residual entre el que s'ha construït i l'espai viari. Cal considerar-lo l'element ordenador de l'urbanisme, sigui quina sigui l'escala del projecte urbà. És l'espai públic el que pot organitzar un territori que pugui suportar diversos usos i funcions i el que té més capacitat de crear llocs. Ha de ser un espai de la continuïtat i de la diferenciació, com dèiem abans. Per als governs locals, l'espai públic és l'examen que han d'aprovar per ser considerats «constructors de ciutat».

Polític: l'espai d'expressió col·lectiva. De la vida comunitària, de la trobada i de l'intercanvi quotidians. Res no és aliè a

aquest desafiament: blocs d'habitatges, centres comercials, escoles, equipaments culturals o socials, eixos viaris, per no esmentar carrers i galeries, places i parcs. Totes aquestes realitzacions arquitectòniques són susceptibles d'un tractament urbanístic que generi espais de transició, que contribueixi a crear espais d'ús col·lectiu. És una qüestió de voluntat política, de quin sentit es vulgui donar a la quotidianitat ciutadana.<sup>11</sup>

Però hi ha una altra dimensió política de l'espai públic: el dels moments comunitaris forts, d'afirmació o de confrontació, el de les grans manifestacions ciutadanes o socials. La ciutat exigeix grans places i avingudes, especialment en les seves àrees centrals (i, també, a una altra escala, en els seus barris), en les quals puguin tenir lloc grans concentracions urbanes. Aquests actes d'expressió política tenen el seu lloc preferent davant els edificis o els monuments que simbolitzen el poder. En conseqüència, és essencialment antidemocràtic quan per mitjà de la prohibició d'accés o del disseny urbà s'impedeix aquest tipus de manifestacions. Al contrari: s'ha d'ampliar l'espai públic fins a l'interior dels edificis polítics i administratius que representen o exerceixen poder sobre la gent. Com a mínim, fins a la planta baixa.

Cultural: la monumentalitat de l'espai públic expressa i compleix diverses funcions: referent urbanístic, manifestacions de la història i de la voluntat del poder, símbol d'identitat col·lectiva... És un dels millors indicadors dels valors urbans predominants. Per què se'ns imposen grans edificis públics com a fortaleses (religioses, polítiques) o són inaccessibles al públic malgrat el seu suposat paper representatiu

(palaus, alguns parcs...)? Per què les avingudes més populars es coronen amb monuments o són batejades amb noms que glorifiquen gestes militars gens populars? Per què s'ornamenten i es qualifiquen com a culturalment vàlides certes zones de la ciutat i no d'altres abandonades o desvalorades?

La gestió democràtica de la ciutat consisteix precisament en el contrari: socialitzar la monumentalitat central i «monumentalitzar les perifèries» desqualificades.<sup>12</sup>

La dimensió cultural de l'espai públic, però, no es limita a la monumentalitat, sinó al conjunt dels espais, equipaments i infraestructures de la ciutat. Les formes sempre transmeten valors, l'estètica és també una ètica. Menysprear el públic, la seva qualitat, la seva bellesa, la seva adequació als gustos i les aspiracions dels diferents sectors de població més enllà de la seva funció específica, és simplement deixar de banda la gent i contribuir als processos d'exclusió. Res no justifica que no hi hagi una preocupació i un debat públics sobre el disseny, el color, els materials, etc., de grans edificis públics, d'estacions o autovies urbanes, d'hospitals o casernes, etc.

Qui determina l'espai públic? Aquest, com es produeix i com s'avalua?

L'espai públic és abans que res una determinació politicojurídica, però també un producte de l'ús social. És a dir, hi ha «espais públics» inaccessibles o prohibits i d'altres, que no són jurídicament públics, d'ús col·lectiu intens. Sembla raonable plantejar-se com es poden socialitzar els primers i convertir en públics els segons.

En l'actualitat es dona una patologia que es podria anomenar agorafòbia urba-

na (vegeu la nota 1). No solament es confon vialitat amb espai públic i seguretat amb privatització, sinó que aquesta tendència social la reforcen els poders públics tancant i especialitzant els llocs públics<sup>13</sup> davant demandes de signe oposat.

Però hi ha experiències diverses que demostren que és possible desenvolupar almenys 3 estratègies de «producció d'espais públics»: regeneració, reconversió i producció *ex novo*.

La regeneració d'espais públics cobreix diferents tipus d'actuacions com ara:

- Recuperació dels centres històrics degradats per mitjà d'obertures de carrers i places, animació lúdica i comercial en espais oberts (fires, exposicions, festes, etc.), equipaments universitaris i culturals, conversió en zona de vianants i millora dels carrers existents, mesures per crear una imatge de més seguretat, etc.

- Reconversió de vies urbanes que en les últimes dècades van quedar monopolitzades per la circulació en avingudes, passeigs, bulevards, jardins, terrasses, etc.

- Millora mitjançant enjardinament, mobiliari urbà, il·luminació, actuació sobre els entorns, etc., de carrers i places dels barris de baix nivell d'urbanització (sovint perifèrics) que es converteixin en veritables espais públics d'ús col·lectiu i proporcionin qualitat de ciutat a aquests barris.

La reconversió: ens referim a la conversió en espais i equipaments públics d'àrees que fins ara han estat infraestructures de comunicacions (ports, estacions), indústries desactivades, casernes, etc., que per les seves condicions materials o de localització es poden considerar obsoletes o d'usos alternatius més positius per a la ciutat, la qual cosa suposa una negociació política amb agents públics o privats (cal

tenir en compte que els agents públics de vegades actuen amb una escassa visió de l'interès públic ciutadà i poden combinar l'arrogància administrativa amb l'afany especulatiu). L'exigència de reversió a la ciutat, sense altres costos que el desmantellament i trasllat, sembla una demanda lògica dels governs locals, sobretot quan els interlocutors són ens públics.

La producció d'espais públics *ex novo* no solament ha de formar part principal de tota operació de desenvolupament urbà, sinó que n'ha de ser, com ja hem dit, l'element ordinador, tant pel que fa a l'articulació amb la resta de la ciutat metropolitana com pel que fa a l'ordenació interna. Però hi ha altres oportunitats de produir espai públic com ara les següents:

- La consideració com a espais públics, i no com a espais buits, dels espais naturals (forestals, fonts d'aigua, reserves ecològiques), definint usos compatibles amb la seva sostenibilitat.

- La utilització d'àrees vacants per entreteixir la trama urbana perifèrica mitjançant parcs equipats i accessibles, nusos de comunicacions amb vocació d'atreure elements de centralitat, etc.

- La utilització de les noves infraestructures de comunicacions, com els anells de circumval·lació i els intercanviadors, per generar espais públics i «suturar» barris en comptes de fragmentar-los.<sup>14</sup>

- L'obertura de nous eixos en la ciutat construïda per dotar-la de més monumentalitat, desenvolupar i articular les seves centralitats i generar espais públics / llocs forts.<sup>15</sup>

I, finalment, qui fa els projectes d'espais públics i com es duen a terme?

És obvi que l'Administració pública té un paper principal per la mateixa natu-

ralesa d'aquests espais. Però convé introduir algunes precisions:

- El govern local és el més indicat per definir i programar els espais públics, però en molts casos haurà de concertar les seves iniciatives amb altres administracions, bé per la seva competència legal o la seva propietat del sòl, bé per la necessitat de cofinançar els projectes. El cas més clar és el que té a veure amb les grans infraestructures o la reversió a la municipalitat del sòl de zones militars, portuàries, etc.

- La necessitat d'adaptar els programes a realitats socials heterogènies i a situacions de vegades microlocals, que exigeixen intervencions oportunes i alhora integradores de demandes diverses, requereix en les grans ciutats una programació i una gestió descentralitzada dels projectes d'espais públics.<sup>16</sup>

- També cada vegada més, hi ha iniciatives privades o mixtes que assumeixen la producció o la gestió d'espais públics (o l'esponsorització, el manteniment, la vigilància, etc.), cosa que pot estar molt bé... o no, perquè pot conduir a una privatització excloent dels espais públics si l'Administració pública no estableix unes normes d'ús adequades.

- Els programes d'espais públics, en bastants casos, formen part de programes urbans que inclouen altres objectius i diversitat d'actors amb finalitats més específiques i immediates. En conseqüència, el programa d'espais públics ha de ser molt fort d'entrada i ser defensat al llarg de tot el procés de desenvolupament del programa. Altrament, els supòsits condicionants constructius o de circulació, per exemple, van reduint o desvalorant els espais públics. D'altra banda, cal inserir els programes d'espais públics en els grans

projectes urbans, perquè contribueixen, o així hauria de ser, a la seva qualitat, multifuncionalitat i capacitat d'evolució.

- La sostenibilitat i l'ús social futur dels espais públics són dues qüestions que s'han de plantejar des de la seva concepció, fet que implica tenir en compte sectors professionals, culturals i socials, cosa que poques vegades es fa.

En resum, els espais públics requereixen un debat públic, una participació ciutadana, al llarg del procés de concepció, producció i gestió. Participació de qui? La llista podria ser interminable. També es podria simplificar responnent «participació dels qui es manifestin com a interessats». Tanmateix, hi ha alguns col·lectius socials que ens sembla que requereixen una atenció especial i, per tant, cal fer emergir les seves aspiracions. Les dones, en primer lloc, amb les seves demandes d'accessibilitat o d'il·luminació, com també respecte al seu horari laboral, i tants altres aspectes que s'escapen als «responsables masculins».<sup>17</sup> Els joves, que no són necessàriament «els veïns». La gent gran i els infants, als quals ningú no demana la seva opinió i pocs s'hi fixen i els defensen (potser les dones). Les minories ètniques, culturals o sexuals que sofreixen alguna mena d'exclusió.

Cal que els professionals assumeixin una responsabilitat especial en la concepció i disseny dels espais públics. No són un tipus de projectes com altres. No n'hi ha prou de respondre a la demanda del «client», sigui aquest l'Administració pública, un organisme autònom o una empresa privada. Cal fer tot el possible perquè s'expressin tots aquests interessos. I produir i difondre una cultura d'espais públics que permeti fer propostes i també

qüestionar o combatre aquelles demandes o exigències socials no sempre generoses, amb els altres o amb un mateix. Més que qualsevol altre programa urbà, un projecte d'espai públic ha de recolzar en valors ètics, de llibertat, tolerància i solidaritat.

#### 4. EL DESAFIAMENT DE LA INTEGRACIÓ I LA DEMANDA D'IDENTITAT

L'exclusió és un concepte a la moda, que expressa una realitat múltiple i dolorosa: els qui estan sense treball, sense papers, sense família, sense sostre... L'exclusió es manifesta sobretot a les àrees urbanes. Hi ha territoris i grups exclosos. A França s'inventa la «zona» per distingir-la de la *banlieu*, és a dir, la perifèria dels marginals de la dels integrats.

Els territoris d'exclusió són aquells que expressen el fracàs de la ciutat, la no-ciutat o, com va escriure Francisco Candel, «donde la ciudad pierde su nombre». Els *terrains vagues* ocupats per gentes fora del circuit del reconeixement social.

El problema a què es confronten avui les àrees urbanes és el del creixement d'aquests territoris d'exclusió i dels grups marginats per l'acumulació d'exclusions: ni treball ni ingressos estables, en zones d'escàs o nul reconeixement social, pertanyents a grups ètnics o culturals poc o gens acceptats institucionalment (fins i tot il·legals), desintegrats familiarment (persones soles, vells, infants o joves no escolaritzats...). La ciutat és un enorme continent de problemes socials. Les polítiques urbanes no poden romandre indiferents en nom de les seves competències legals i dels seus mitjans econòmics

limitats. L'urbanisme no pot resoldre tots aquests problemes, però, com a mínim, no hauria d'agreuja-los, com hem dit anteriorment.

En conseqüència, s'ha de plantejar sempre, en cada programa d'actuació municipal, en cada projecte urbà, quina és la seva contribució a la cohesió social, a la integració de sectors exclosos. Ja ens hem referit a l'espai públic i més en general a l'urbanisme, com un mitjà potencial de promoure la redistribució social de béns i serveis, d'afavorir les relacions socials i de donar sentit a la vida quotidiana per a tots els grups i les àrees urbanes tenint en compte les desigualtats i les discriminacions existents. Diversos estudis sociològics i també la simple observació demostren les diferències d'ús dels espais públics segons el gènere, l'edat, el grup ètnic de pertinença, etc. (vegeu la nota 17).

És obvi que no n'hi ha prou amb l'urbanisme per promoure la integració socio-cultural a la ciutat. Tanmateix, és un bon punt de partida per plantejar-se tres objectius integradors: la creació d'espais que reforcin identitats, el reconeixement de les diferències i l'existència de moments i llocs d'expressió universalista.

#### ESPais SENSE IDENTITAT

La ciutat és, o hauria de ser, un sistema de llocs, és a dir, d'espais amb sentit. Per tant, en tractar els centres i els barris, les vies públiques i els equipaments, els monuments i tots els elements que configuren la imatge urbana (des del transport públic fins a la publicitat), s'ha de qüestionar el sentit que transmeten. Promoure la integració vol dir que tots aquests llocs i

elements han de contribuir a la identitat de la ciutadania. O més ben dit, a les identitats. Cada grup ha de trobar espais i llocs, signes i senyals, amb què es pugui identificar. Reforçar la identitat de grup (d'edat o de gènere, de barri o social, d'orientació cultural o sexual, ètnica o religiosa) no va contra la integració global a la ciutat, sinó que generalment la facilita. Produir sentit mitjançant la identificació amb els elements materials i simbòlics de l'entorn suposa contribuir a la cohesió interna dels col·lectius socials, però també a la seva visibilitat en el magma urbà.

#### RECONÈIXER LES DIFERÈNCIES EN EL TERRITORI I EL DRET A LA TROBADA

Si d'una banda la ciutat ha de contribuir al fet que s'expressin les identitats diferenciades, de l'altra és el lloc de trobada i d'intercanvi, és a dir, una escola que estimula la innovació i la tolerància.

Per tal que això sigui possible, el disseny dels espais públics i dels equipaments, la concepció de les àrees residencials i de les centralitats, han de garantir l'accessibilitat als diferents grups de ciutadans i afavorir la seva presència i la seva barreja, sens perjudici que es diferenciïn funcions. El contacte i l'intercanvi suposen també que s'«internalitzin» unes pràctiques administratives i unes pautes culturals que vegin en la barreja un valor positiu i no una molèstia o un perill. L'agorafòbia, l'obsessió per la seguretat, el «racisme» masclista, xenòfob o antijove, que són moltes vegades comuns a aparells de l'estat i a sectors importants de la

població, neguen un dels valors més importants de la ciutat: el dret a la trobada.

#### LA CIUTAT COM A LLOC D'UNIVERSALITAT

Globalització i ciutat global? Aquests termes han esdevingut part d'un discurs banal. En totes les èpoques les ciutats han estat llocs centrals de l'intercanvi de productes i d'idees. La intensitat de l'intercanvi dependrà, òbviament, del grau de desenvolupament econòmic i tecnològic, dels mitjans de transport i comunicació i de l'ordre polític mundial. Avui es produeix en temps real en alguns aspectes (mitjans de comunicació, finança i negocis) i són més nombrosos els actors implicats. Però això, ha canviat substancialment la vida de la gent?

Cosmopolitisme i ciutadans del món tota la població? No, solament una petita part de la ciutadania viu globalitzada. No tothom està connectat a Internet o amb la resta del món. Fins i tot la difusió del turisme internacional en els països més desenvolupats implica únicament, gairebé sempre, visitar «enclavaments» en els quals es reproduïx l'entorn conegut.

La ciutat com a lloc de la universalitat és una altra cosa. És l'àmbit de construcció i expressió de valors amb vocació més o menys universal. El lloc on «mucho más temprano que tarde se abrirán las grandes alamedas por donde pase el hombre libre para construir una sociedad mejor», en paraules de Salvador Allende.<sup>18</sup>

Aquestes grans alberedes han d'existir, hi ha d'haver un espai cívic per a les grans concentracions, culturals o polítiques, on s'expressen els moviments col·lectius més

amplis. Ja sabem que aquests moviments socials poden tenir motivacions i objectius corporatius o localistes, però troben també la seva legitimitat en la seva referència a valors més universals: drets humans, llibertats, solidaritat. I, per a la integració ciutadana, per al triomf de la tolerància i l'obertura al món, cal que s'expressin i tinguin llocs d'expressió en els llocs més centrals, més significants.

Aquesta referència a la universalitat ens porta a una última reflexió: la integració sociocultural, quina classe d'identitat constitueix?

La ciutat és, en ella mateixa, un conjunt d'identitats que se sumen, es confronten o viuen d'una manera més o menys aïllada les unes de les altres. Hi ha identitats de barri, d'altres de caràcter ètnic (a causa de les immigracions), de gènere i d'edat (dones, joves), de caràcter sociopolític, etc. De vegades recolzen en el territori, altres vegades molt escassament. Aquestes identitats, s'oposen o faciliten la integració ciutadana global? La faciliten per la via de la suma o de la confrontació, és a dir, si hi ha alguna mena de relació amb la societat i l'espai urbà més globals. Quan aquestes identitats de grup expressen aïllament —o hi contribueixen—, és més discutible, per bé que en la mesura que permeten superar l'anomia i reforcen el grup, també en faciliten la relació col·lectiva o individual amb la resta (p. ex., les associacions de minories ètniques).

Existeix una identitat sociocultural ciutadana diferent d'aquest conjunt d'identitats descrites. És un triple producte de la història de la ciutat, dels grups i dels valors hegemònics en el present (que es poden expressar a través d'un lideratge polític) i dels projectes i els col·lectius emer-

gents, és a dir, de futur. Quan algun d'aquests elements és feble, la integració sociocultural es torna més difícil. Aquesta identitat sociocultural ciutadana, al seu torn, es pot articular més o menys a les identitats nacionals, estatals o més globals (l'europea, p. ex.). És una relació complexa, sobre la qual és difícil generalitzar. En alguns casos l'articulació sembla relativament fàcil: p. ex., Barcelona-Catalunya, París-França, la qual cosa no exclou dimensions conflictives. En d'altres predomina la confrontació, si no l'esperit secessionista: p. ex., les ciutats del nord d'Itàlia respecte a l'Estat italià. Aquests casos també poden expressar un dèficit de valors universalistes ciutadans o una incapacitat per assumir l'hegemonia respecte a entorns considerats com a antagonistes (pel seu poder o per la seva dependència).

## 5. EL DESAFIAMENT DE LA INCOMUNICACIÓ I EL DRET A LA RELACIÓ SOCIAL

La ciutat és el lloc per excel·lència on es construeix la relació social (*le lien social* és avui un concepte de moda en la sociologia francesa). Si la relació social s'afebleix, si resorgeixen o es desenvolupen fenòmens d'anomia (una altra vegada la sociologia francesa, ara clàssica: Durkheim), si la manca de cohesió social i de cultura cívica es converteix en lamentacions permanents, si torna la por a la ciutat i preval una visió apocalíptica d'aquesta, aleshores és que passa alguna cosa molt greu. La ciutat no provoca necessàriament aquesta ruptura, però l'expressa escandalosament. Per on es trenca la relació social? Els mecanismes de l'exclusió són diversos i

anteriorment ja hem esmentat els més específicament urbans: les àrees on es produeix el cercle viciós de l'exclusió, on s'acumulen els efectes de l'atur, de la marginalitat territorial i cultural (minories ètniques), de la pobresa, de l'anomia interna, de la manca de reconeixement social, de la feble presència de les institucions i dels serveis públics, i de la dificultat per fer-se escoltar per les administracions.<sup>19</sup>

Creiem que hi ha un element fonamental que és a la base de l'exclusió i de la ruptura de la relació social: la pèrdua –o el fet de no haver tingut mai– dels mitjans per comunicar-se amb els altres.

La ciutat, tal com hem dit, és comerç i cultura, és a dir, intercanvi i comunicació. Les dinàmiques urbanes més perverses que desenvolupen l'urbs ciutat, agreugen la ruptura de la relació social. Un urbanisme més integrador i significant pot contribuir a restablir-la. Però hi ha altres mecanismes d'inclusió-exclusió més enllà de l'urbanisme i que han de ser assumits per les polítiques urbanes. Tres ens semblen especialment rellevants: treball remunerat / atur, comunicació i noves tecnologies i relació dels ciutadans amb les administracions públiques.

#### TREBALL REMUNERAT / ATUR

La relació social s'estableix principalment per mitjà del treball: ingressos, inserció en la societat activa, reconeixement per part dels altres. Avui l'atur és, amb tota seguretat, la causa més important de ruptura de la relació social, no solament per la manera com afecta els qui estan sense feina, sinó també perquè deixa sense

esperança d'inserció una part important de la població jove.

És possible fer alguna cosa des de la política urbana? Què s'hi pot fer i com?

– Els projectes urbans han d'incorporar entre els seus objectius la generació d'ocupació.

– Les polítiques públiques poden promoure importants bosses d'ocupació adequada als sectors més vulnerables, com en el manteniment urbà i l'ecologia de la ciutat i en els anomenats serveis de proximitat.

– L'educació, la cultura i el lleure, la seguretat ciutadana, els serveis socials, són sectors susceptibles d'oferir binomis de formació-ocupació per als joves,<sup>20</sup> com també les tecnologies de la informació i la comunicació i les relacions Administració-ciutadans (informació, assistència).

Aquests i altres mitjans no semblen, però, suficients per tornar a una situació pròxima a la plena ocupació formal en les àrees urbanes. Per això creiem que cal plantejar seriosament el debat i experimentar l'aplicació d'alguna de les diverses modalitats de «salari ciutadà» que diversos col·lectius i experts proposen a Europa.<sup>21</sup>

#### TECNOLOGIES

##### DE LA INFORMACIÓ I LA COMUNICACIÓ I CIUTADANIA

Aquestes tecnologies, que ja han deixat de ser «noves», poden ser incloents o excloents.

Actualment s'ha imposat la concepció economicista (*technological push*) sobre una altra més orientada a la seva utilitat per cobrir les necessitats col·lectives (*social pull*). Heus aquí algunes propostes per a un ús incloent de les tecnologies de la informació i la comunicació:<sup>22</sup>

– El sector públic ha de partir de les necessitats ja identificades en equipaments i serveis per tal de regular l'oferta i no deixar que aquesta s'orienti únicament cap als sectors consumidors més solvents.

– Així mateix, convé prioritzar les xarxes descentralitzades de caràcter públic o social (en educació, sanitat, cultura, mitjans de comunicació social d'àmbit local, etc.) i no, com es fa ara, l'oferta industrial concentrada.

– La legislació (europea, nacional) ha de garantir l'accés gratuït de tota la població a la informació d'origen públic.

– Els poders locals han d'utilitzar les tecnologies de la informació i la comunicació per transformar les relacions Administració-ciutadans (p. ex., finestra única) i per promoure la capacitat d'expressió ciutadana, especialment dels sectors que pateixen algun tipus de discriminació o d'exclusió.

– Les tecnologies de la informació i la comunicació han de ser considerades serveis d'interès general i els poders públics han de garantir la igualtat d'accés mitjançant polítiques actives a favor dels usuaris i un observatori de vigilància dels seus usos.

#### RELACIÓ CIUTADANS - ADMINISTRACIONS PÚBLIQUES

Encara que darrerament el discurs públic sembla molt preocupat per l'exclusió, és encara més preocupant com la seva pràctica sovint contribueix a reforçar els mecanismes excloents.

Les polítiques urbanes, en especial a l'hora d'efectuar grans projectes d'infraestructures, tenen rarament en compte objectius de redistribució social i d'integra-

ció de sectors exclosos. Altres vegades s'elaboren projectes destinats a sectors vulnerables (operacions d'habitatges, espais públics, etc.) sense tenir en compte –ni tan sols escoltar– les demandes d'aquesta població, i menys encara intentar entendre primer les seves aspiracions. El funcionament polític (partitocràtic) i administratiu (burocràtic) és ja en si mateix excloent per a una gran part de la població.

Davant aquestes situacions, el discurs crític cau fàcilment en la retòrica populista. El que avui impera és la transformació de les relacions entre les institucions polítiques i la ciutadania. La descentralització dels governs locals, la planificació estratègica amb participació ciutadana, la gestió mixta d'equipaments i serveis, la democratzació de les tecnologies de la informació i la comunicació esmentada anteriorment i en general totes les actuacions d'«acció positiva» per donar veu als qui no la tenen o no es fan escoltar són camins que indiquen que es redueixen els marges de l'exclusió.

#### 6. EL DESAFIAMENT DE LA DEMOCRÀCIA I DE LA CIUTADANIA EN EL TERRITORI: EL DRET A LA INNOVACIÓ POLÍTICA I A LA IL·LEGALITAT

No hi ha dubte que hi ha un dèficit democràtic en els àmbits de la globalització, de l'economia mundial, dels mitjans de comunicació social uniformadors, de les organitzacions internacionals. Una democràcia territorial propera (regional o local) i forta podria ser un contrapès important i un mecanisme de participació democràtica en els àmbits globals. Però

seria molt ingenu idealitzar l'actual democràcia local i regional. És cert que té al seu favor un conjunt de factors prou reconeguts com ara:

- La proximitat a la població en la gestió.
- La major capacitat d'integrar les polítiques públiques.
- La representativitat immediata i directa.
- La cultura cívica que considera iguals tots els ciutadans.
- La consciència d'identitat que els processos globalitzadors actuals han reforçat, com a afirmació davant l'homogeneïtzació.

Però hi ha altres factors de signe contrari que redueixen i fins i tot suprimen els anteriors:

- Els impactes sobre el territori de decisions econòmiques i polítiques exteriors sobre les quals els governs locals i els actors de la societat civil tenen escassa o nul·la influència i que tenen, en canvi, importants efectes socials i ambientals.
- La confusió, superposició i, moltes vegades, escassa cooperació i poca transparència de les administracions públiques actuant sobre el mateix territori.
- La relativa feblesa legal i financera en el marc regional metropolità dels governs locals que els impedeix exercir el paper integrador per al qual estan més capacitats.
- La no-adequació entre les estructures polítiques representatives i les dinàmiques socials del territori (els governs locals representen els dorments, però només en part els usuaris del territori).

– L'existència de col·lectius de població que no tenen reconegut l'estatus de ciutadà i que per la seva mateixa existència neguen un dels valors essencials de la ciutat:

la igualtat en l'espai públic i en l'ús de les llibertats urbanes.

Un govern democràtic del territori requereix un ambiciós projecte d'innovació política. Aquest projecte difícilment sortirà d'una manera espontània de les institucions i tampoc de les cúpules polítiques. És un procés que s'ha de desenvolupar en primer lloc en la vida social i cultural. Ja s'entreveuen alguns elements innovadors:

– El nou territori regional metropolità el construeix una estratègia concertada entre institucions que, al seu torn, ha de donar lloc a una nova forma de govern d'aquest territori. En general no sembla ni viable ni raonable crear una nova institució que se superposi a les moltes que ja existeixen. Algunes solucions més realistes i menys incrementalistes poden ser:

*a)* Elecció democràtica i atribució de competències «locals» de desenvolupament urbà i programació i gestió de grans equipaments i serveis metropolitans a la institució intermèdia (tipus departament o província) o, millor, a una entitat substitutòria en el mateix àmbit territorial (model italià i holandès).

*b)* Creació d'un organisme de concertació (tipus consorci) que reuneixi les principals institucions actuant en el territori a fi de promoure la seva planificació estratègica i coordinar les inversions, gestions i serveis de caràcter metropolità.

– L'aplicació sistemàtica del principi de subsidiarietat implica no tan sols descentralitzar a favor del nivell regional i local totes aquelles competències i funcions que es puguin exercir en aquest nivell, sinó també atribuir a la institució territorial la coordinació dels programes i projectes

concertats. Aquest mateix principi suposa descentralitzar o preservar a favor dels ens municipals i dels barris aquelles funcions que requereixen més proximitat. En el cas de les grans ciutats, la descentralització és un procés, en molts casos incipient, el desenvolupament del qual hauria de permetre una participació molt més intensa i variada de la societat civil. Tanmateix, s'han de tenir en compte les tendències insolidàries que s'expressen en els micro-territoris (p. ex., suburbis rics als Estats Units i cada vegada més en altres països) que, en nom de la subsidiarietat, la descentralització i la societat civil, tendeixen a independitzar-se de la institució regional, metropolitana o municipal d'una gran ciutat i a substituir la seva participació en els impostos per la privatització dels serveis. Per això cal mantenir sempre un equilibri entre la governabilitat regional o metropolitana i la descentralització local o «barrial». És a dir, entre eficàcia social i participació, entre subsidiarietat i solidaritat.

– En el marc legal i financer bàsic de les grans unitats polítiques (Unió Europea, estats, regions autònomes), les relacions entre els poders públics tendeixen a ser més contractuals que jeràrquiques i més basades en la cooperació que en la compartimentació. No oblidem que són més complicades les relacions entre els poders públics que les relacions entre els poders públics i els privats. Tot i ser distintes, aquests dos tipus de relacions plantegen un repte polític i jurídic. Cal innovar en les figures i en els procediments per combinar la flexibilitat amb la transparència i l'agilitat en les actuacions amb la preservació dels interessos col·lectius a mitjà o llarg termini. En aquest

període de transició cap a noves regulacions, cal actuar moltes vegades en els límits de la legalitat o, millor, en àmbits d'al·legalitat, la qual cosa pot conduir a l'arbitrarietat i a la corrupció. Tanmateix, no és aquest l'únic risc. Les reaccions judicials, mediàtiques i socials davant aquestes desviacions de l'acció pública condueixen a construir múltiples sistemes cautelars i a un autocontrol paralitzant dels responsables públics.

– El millor control és el que pot exercir el conjunt de la ciutadania mitjançant la informació més transparent i la multiplicació de les possibilitats de participació de tots els col·lectius socials. Avui es parla més de participació ciutadana que de participació política. Això no obstant, no és difícil constatar que les pràctiques polítiques i administratives són tan reticents a innovar en els mecanismes participatius com, fins i tot, reticents davant el desenvolupament de les possibilitats dels ja existents. Els programes i projectes urbans es presenten gairebé sempre de tal manera que difícilment són comprensibles per als ciutadans. No s'utilitzen mitjans que serien més comprensibles i motivadors com ara maquetes, vídeos, simulacions, etc. S'eviten les consultes populars i hi ha poca sensibilitat respecte a tramitar les iniciatives ciutadanes. Una cosa tan elemental com el pressupost participatiu apareix fins i tot com l'excepció. No es tracta d'exposar ara els mecanismes possibles de participació que l'autor, com d'altres, ha exposat ja en altres ocasions,<sup>23</sup> però sí que volem cridar l'atenció sobre el que ens sembla que és el principal obstacle al desenvolupament de la participació ciutadana. No és solament el marc legal existent gairebé sempre limitador i, òbviam-

ment, poc obert a la innovació. Ni tampoc l'eventual feblesa de les organitzacions de la societat civil, o la seva iniciativa insuficient per incidir en les polítiques públiques. Tot això pot contribuir a explicar que la innovació política quant a la participació ciutadana progressa amb grans dificultats. Però ens sembla que el principal obstacle està en l'aliança *de facto* que es dona en les institucions entre la partitocràcia i la burocràcia. La participació ciutadana només progressa si qüestiona i transforma la vida política local.

Quina innovació política local és possible i desitjable? Aquella que permet d'establir una separació o confrontació amb el sistema polític estatal. Precisament perquè considerem molt necessàries unes relacions contractuals entre les administracions, cal primerament un procés de ruptura entre la política estatal i la política local. Aquesta ruptura s'ha de donar almenys en tres aspectes: la cultura política, el sistema representatiu i la conquesta de competències. La cultura política implica el procés de legitimització i d'hegemonització dels valors i els objectius implícits en els temes actuals de la subsidiarietat, el govern de proximitat, la participació ciutadana, el federalisme, la identitat local-regional-nacional (no estatal), l'autodeterminació. Es tracta d'un procés en marxa que encara que en alguns plantejaments i llenguatges de vegades pugui semblar arcaic, és terriblement modern. És l'altra cara, imprescindible, de la globalització i la millor resposta al procés paral·lel d'afebliment de l'estat centralitzat.

El sistema representatiu local/regional s'ha de distingir clarament de l'estatal i el supraestatal (europeu, etc.). Els partits, les coalicions o les agrupacions electorals no

haurien de ser els mateixos. Més clar: els partits polítics d'àmbit estatal no s'han de presentar a les eleccions locals. Alguns exemples (el Canadà, Califòrnia) demostren la viabilitat d'aquesta distinció. Som conscients de les perversions possibles d'un sistema polític local independent: caciquisme, insolidaritat, populisme, etc. Aquestes perversions es poden donar també en altres nivells, amb menys transparència i més dificultats per combatre-les. L'àmbit urbà-regional és, d'altra banda, prou gran i heterogeni perquè hi arrelin també valors universalistes. Sense secessió del sistema polític representatiu no hi ha confrontació i conquesta de cotes significatives de poder ciutadà.

La conquesta de competències és la conseqüència necessària del que hem dit abans. Avui sabem que l'espai urbà-regional és el que determina en gran manera la productivitat, la sostenibilitat, la competitivitat de l'economia, la cohesió social, la identitat cultural i la governabilitat. No és possible que el seu sistema polític i legal sigui feble i subordinat, que no li siguin reconeguts ni les capacitats ni els mitjans per fer el que ha de fer. El govern democràtic del territori exigeix conquerir competències econòmiques, en l'àmbit de la justícia i la seguretat, en infraestructures i equipaments del territori, en benestar social, en cultura i mitjans de comunicació social.<sup>24</sup>

Qui pot conquerir aquestes competències i recursos necessaris? De quina manera? En termes generals, no és possible precisar, ja que els contextos polítics, legals, territorials, etc., són molt diferents. Però sí que és possible fer algunes consideracions generals que no sempre es tenen en compte.

La conquesta implica iniciativa, conflicte i risc. També legitimitat, força acumulada, aliances i negociació. La iniciativa pot sorgir de la institució política local o d'un moviment cívic, fins i tot d'un col·lectiu social o professional. Vegem-ne alguns exemples:

- La conquesta d'espais i d'edificis susceptibles de tenir un ús públic que estan a les mans d'ens públics o privats que els tenen infrautilitzats o congelats. Ja ens hem referit a la necessitat de revertir a la ciutat terrenys militars, portuaris, industrials desactivats, etc. A una altra escala, una cosa semblant ocorre amb edificis més o menys abandonats i que ha donat lloc al fenomen *okupa*. Aquesta conquesta no arribarà únicament per mitjà de demandes respectuoses dins els marcs i els procediments legals. Cal tenir iniciatives per crear moviments d'opinió favorable, situacions de fet mitjançant ocupacions simbòliques o continuades, recursos legals davant tribunals superiors (p. ex., europeus enfront dels estatals, etc.).

- L'existència de la justícia local i de cossos de policia dependents del poder local o regional. Sense capacitat d'exercir competències de seguretat i de disciplina, de justícia i de sanció, no hi ha poder polític. És un camp en el qual els poders dels estats són especialment susceptibles de perdre el seu suposat monopoli. La resistència a una descentralització real de les funcions de seguretat i de justícia té l'efecte pervers de la privatització, d'una banda, i la violència urbana, de l'altra.

- La revolució en els mitjans d'informació i comunicació ha convertit en obsolets el marc polític i legal en el qual es desenvolupen. La construcció d'una democràcia local telemàtica exigeix que el poder

polític local o regional pugui regular, programar i gestionar les tecnologies de la informació i la comunicació en el seu àmbit, dins un marc global de participació ciutadana que en garanteixi l'ús social.

- La indefensió dels ciutadans en tant que usuaris i consumidors, el respecte dels seus drets ambientals, a la qualitat de vida i a la intimitat, hauria d'obligar les institucions polítiques més properes i les administracions que en depenen a actuar d'ofici com a defensores dels drets genèrics dels ciutadans i, per tant, a enfrontar-se amb els organismes públics o privats les actuacions concretes dels quals els vulnerin, encara que en fer-ho es recolzin en el dret positiu o en la inèrcia administrativa.

- La promoció econòmica i la generació d'ocupació, la implantació de formes de «salari ciutadà» i l'execució de polítiques que combinin la productivitat, la sostenibilitat i la cohesió social, exigeixen dels poders locals una capacitat de coordinar els grans projectes urbans, de desenvolupar projectes empresarials mixtos, de disposar de recursos ara centralitzats (p. ex., d'obres públiques, de la seguretat social i de les institucions d'ocupació) i d'assumir unes competències legals (de regulació de les activitats econòmiques i dels possibles impactes ambientals d'aquestes, d'expropiació, etc.), de les quals ara no disposen.

- La identitat cultural, que cada vegada en més casos adquireix o recupera una connotació «nacional» sense ser estatal, requereix per tal de ser defensada i desenvolupada una capacitat d'autogovern en matèria d'educació, de regulació dels mitjans de comunicació social de masses, d'ús públic de la llengua i dels elements simbòlics d'una comunitat (com ara fes-

tes, monuments, museus, etc.) que la tradició unitarista o centralista dels estats amb prou feines accepta. L'anacronisme avui és aquesta tradició que es considera moderna en el segle XIX.

– L'existència de sectors de la població que no tenen reconegut l'estatus de ciutadà planteja un problema especialment delicat. L'estatus de ciutadania (drets polítics, civils i socials que fan una societat d'iguals) encara va lligat a la nacionalitat que atribueix l'estat. Els no-ciutadans, d'altra banda, neguen el valor integrador de la ciutat i la seva *capitis diminutio* contribueix a la xenofòbia, al racisme, a l'exclusió social i cultural i a la sobreexplotació. La moral cívica s'enfronta a la legalitat estatal. El dret a la il·legalitat, a defensar els «il·legals», ens sembla obvi.

En tots aquests casos apareix precisament com a element comú la necessitat d'ampliar els marges de la legalitat. Som conscients que el dret és la garantia de justícia i que proclamar la il·legalitat com a pràctica social en un estat de dret pot entendre's com una manera d'afavorir l'arbitrarietat i el privilegi dels forts. I no solament resulta paradoxal el mateix concepte de dret a la il·legalitat, sinó també el fet de reclamar aquest dret per a institucions del mateix estat, les locals o regionals, a les quals a més hem titllat, en tant que institucions ocupades per cúpules partidàries i administratives, reticents a la innovació política.

Tot això és cert si s'analitza estàticament. Però no ho és tant si ho veiem com un procés en el qual intervenen dialècticament els moviments socials ciutadans i l'evolució de l'opinió pública, el reforçament, per la via de la renovació i de la confrontació amb els estats i els marcs legals

estrets, dels poders locals i regionals i el desenvolupament de contradiccions en el si de les institucions polítiques i judicials de l'estat i de les institucions supraestatal.

El dret a la il·legalitat és eficaç si es recolza en valors i principis universals recollits en les constitucions i les declaracions de drets nacionals i internacionals. És a dir, la il·legalitat jurídica és relativa i es recolza en la legitimitat moral o social.<sup>25</sup>

La iniciativa al·legal i sobretot il·legal d'una institució política ha de comptar amb un suport social molt important en el seu territori perquè no condueixi a un fracàs que signifiqui un retrocés en comptes d'un progrés. Aquesta iniciativa serà més eficaç com més pugui incidir en les contradiccions del sistema polític i jurídic en el marc del qual es realitza. L'èxit de la iniciativa no consistirà únicament en el fet que s'aconsegueixi immediatament l'objectiu perseguit (molt difícil gairebé sempre), sinó que s'iniciï o s'acceleri un procés de canvi polític i legal.

Els moviments ciutadans i les institucions polítiques locals i regionals han de prendre, per tant, iniciatives que es recolzin en la legitimitat dels valors que les justifiquen, que comptin amb un suport social ampli i que responguin a problemàtiques que els són pròpies. A partir d'aquí s'ha de prendre la decisió d'impulsar accions destinades a canviar el marc legal exercint una força que inevitablement, en molts casos, va més enllà de la legalitat específica i de la pràctica administrativa, però amb un objectiu clar: convertir el dret a la il·legalitat en la legalitat dels drets necessaris i legítims.

## 7. EL DESAFIAMENT POLÍTIC DE LA GLOBALITZACIÓ PER A LES CIUTATS I ELS CIUTADANS

Les ciutats, ¿s'han de resignar a ser continents passius dels problemes socials, culturals, ambientals... derivats de la globalització i de la pèrdua de capacitat reguladora dels poders públics estatals i supraestatals?

Si la ciutat és el que se suposa que ha de ser, un lloc i una comunitat amb capacitat d'autogovern; si avui és també un territori articulat que en les regions més desenvolupades i urbanitzades converteix la ciutat en un sistema de ciutats; si aquest espai té vigència econòmica; si cerca la cohesió social; si té identitat cultural (o la construeix); si és capaç de definir estratègies de desenvolupament concertades entre institucions locals i regionals i la societat civil..., aleshores, li pot ser negat el dret i la possibilitat de ser un actor respecte als continguts problemàtics que assumeix? Un actor que reclama intervenir en els processos que generen els problemes de la ciutat i en les polítiques amb què se'ls dona resposta.

El desafiament polític de la ciutat en la globalització és el d'obtenir un reconeixement d'actor polític a escala global, més enllà del seu territori i més enllà de les fronteres cada vegada més artificials del «seu» estat.

El món actual exigeix un plantejament «glocalitzador», una articulació de l'àmbit local i l'àmbit global.<sup>26</sup>

Com es pot donar aquesta articulació?

La cultura política i jurídica ha d'assumir l'anacronia de monopoli que pretenen tenir els estats de ser els únics subjectes polítics de les relacions internacionals i de

basar la seva legitimitat per a això en el fet de ser detentors de la sobirania. En l'actual vida política internacional hi ha, per sobre dels estats, els organismes internacionals (com ara les Nacions Unides) i d'altres de menys polítics, però que prenen decisions importants, de vegades amb escassa presència dels estats de les parts afectades.<sup>27</sup> A més de la Unió Europea, es produeixen altres unions polítiques i econòmiques supraestatals. D'altra banda, per sota dels estats, sense comptar-hi els grups econòmics (alguns dels quals tenen més força que molts estats), es creen xarxes i associacions civils (organitzacions no governamentals, associacions de professionals...) i de ciutats i regions. És el nou *tiers état* de la Revolució Francesa que pugna per ser reconegut pels altres dos.

Els poders locals i regionals reclamen la seva presència en els organismes i les conferències internacionals, i també en els processos d'elaboració i de seguiment dels programes que els afecten directament. Es proposen com a *partners* tant dels organismes internacionals com dels estatals. De fet, comencen a ser normals en la Unió Europea programes a tres bandes (europea, estatal, local o regional).

Una altra dimensió de la «glocalització» és la importància que adquireixen els grans eixos i les macroregions que constitueixen en molts casos sistemes de ciutats transfrontereres, és a dir que travessen fronteres. És un cas freqüent a Europa.<sup>28</sup> Aquests eixos i les macroregions tendeixen a concertar projectes i crear estructures de coordinació. Fins i tot es parla de ciutats metropolitanes transfrontereres (entre França i Bèlgica, Alemanya i França, Suïssa i Alemanya, etc.).

Una tercera dimensió de la «glocalització» és la reivindicació de les institucions locals i regionals d'obtenir una garantia i una protecció política i jurídica de la seva autonomia i dels seus drets en els marcs estatal i supraestatal dels organismes internacionals, tant polítics com judicials. És a dir, fins i tot a ser defensades contra el seu estat. S'han fet alguns progressos en aquest camí, com ara la Carta d'autonomia local aprovada pel Consell d'Europa, ratificada per la majoria dels estats europeus (cosa que encara és preceptiva perquè els acords internacionals siguin aplicables a cada estat..., llevat de quan les grans potències imposen resolucions del Consell de Seguretat de les Nacions Unides) i que ha servit de base a algunes sentències del Tribunal Europeu.

Som en els inicis d'un canvi històric, només en els inicis. Els organismes internacionals són poc receptius tant per l'opacitat de les seves burocràcies, com pel domini polític que hi exerceixen els governs dels estats. Aquests governs i la seva alta Administració no toleren fàcilment la intromissió dels poders locals i regionals que introdueix, és cert, una considerable dosi de complexitat a la complexitat ja existent, encara que també facilita l'elaboració i el seguiment de polítiques adequades a cada situació territorial. La resistència de governs i altes administracions ens sembla que es deu no tant a raons funcionals ni a principis polítics, com a l'afany de mantenir el seu estatus de privilegi en els sistemes polítics de cada país. Només es produirà un canvi si regions i ciutats generen una relació de forces que progressivament imposi la seva presència en la vida internacional. Aquest procés ja s'ha iniciat a Europa per la

pressió del CMRE (Consell de Municipis i Regions d'Europa), de l'ARE (Associació de Regions d'Europa), d'Eurociutats i d'altres organitzacions de ciutats i municipis.

La presència activa dels governs locals i regionals no equival a un reconeixement de la dimensió global de la ciutadania en la nostra època. És cert que la presència de les institucions polítiques més properes al ciutadà significa una democratització de la vida política institucional, per la seva relació directa amb els problemes específics de cada territori i de la seva gent. Per tant, aquesta presència emergent de les ciutats en l'escena mundial representa un progrés de la ciutadania. Però no n'hi ha prou. En la globalització es produeix un considerable dèficit democràtic. Els capitals, les informacions, sectors minoritaris i privilegiats, d'empresaris i professionals, disposen d'una capacitat i d'uns drets per actuar en el món global dels quals no disposen la majoria de ciutadans. N'hi ha prou d'esmentar tres exemples:

- L'accés restringit als grans mitjans de comunicació social i el predomini de les ofertes de les tecnologies de la informació i la comunicació adreçades a demandes solvents.

- La no-adequació entre els àmbits de les decisions econòmiques i els de la negociació de les relacions de treball i de les polítiques socials.

- Les limitacions de les migracions, que són molt més grans que les que té el capital.

Respecte al dèficit de ciutadania en un marc global, en aquest cas europeu, ens remetem a l'*Informe sobre la ciutadania europea*.<sup>29</sup> Volem destacar especialment la distinció que aquest Informe proposa entre nacionalitat i ciutadania, distinció que permetria als «nacionals extracomu-

nitari» adquirir la ciutadania europea, sense que això comportés adquirir la nacionalitat d'un país de la Unió Europea, però si equiparar-se en drets. La ciutadania ja no pot ser un atribut que concedeix exclusivament l'estat. Els poders locals i regionals i els ens supraestats han de poder també definir i atribuir el conjunt de drets i deures que iguala a la gent de territoris que són alhora subestats i globalitzadors. La nostra època exigeix un replantejament de la base territorial i institucional dels drets i una ampliació d'aquests.

#### CONCLUSIONS: NOUS DRETS CIUTADANS COM A RESPOSTA POLÍTICA ALS NOUS DESAFIAMENTS DEL TERRITORI

Els desafiaments i les respostes a aquests exigeixen, per la seva novetat, una acció política nova. Aquesta acció política difícilment pot sortir de les institucions i dels partits polítics que en formen part, els quals tendeixen normalment a conservar el sistema que els garanteix la representació i l'accés als llocs de govern. Hi ha una contradicció entre el respecte de l'estat de dret, sense la qual cosa la democràcia es perverteix per l'ús arbitrari de la força, i la transformació d'aquest mateix estat, que si no es produeix també porta a la perversió de l'estat de dret per la seva incapacitat de respondre eficaçment als processos excoients i als nous desafiaments. Transformació que difícilment impulsen les cúpules polítiques i jurídiques de l'estat, gairebé sempre conservadores del sistema que els concedeix el poder.

Com es pot sortir d'aquest atzucac?  
Com es pot anar més enllà de les crides

retòriques a la societat civil i a la iniciativa ciutadana? Com es pot aconseguir que les propostes no siguin utòpiques, sinó «eutòpiques», situades en el temps i en l'espai possibles, en un futur més pròxim que llunyà i viables en uns llocs que les poden rebre, concretar i realitzar?

En primer lloc, no s'ha de veure el sistema polític institucional com un tot homogeni. No solament per les lògiques diferències ideològiques i d'interès entre partits polítics, sinó també per com viuen les contradiccions entre valors i principis generals, d'una banda, i les normes i pràctiques polítiques i administratives, del l'altra.<sup>30</sup> Una altra contradicció ben evident és la que es dona entre l'àmbit polític institucional local-regional i l'estatal. És prou simptomàtica la revitalització o l'aparició *ex novo* de moviments polítics regionalistes o nacionalistes a Europa, l'auge del municipalisme, tant a Europa com a Amèrica, i l'emergència de lideratges forts en aquests àmbits.<sup>31</sup>

Per tant, l'àmbit institucional, tant el polític com el judicial, l'executiu com el legislatiu, el supraestatal (europeu) com l'estatal, i sobretot l'àmbit local i regional, poden ser receptors en molts casos i impulsors en d'altres —encara que menys— de propostes innovadores. En cada cas, davant cada tipus de propostes es manifestaran contradiccions diferents. Per exemple, la renovació democràtica de la política europea troba molt més ressò en el Parlament Europeu que en el Consell de ministres (que representa els governs estatals). La modificació dels sistemes electorals troba una forta resistència en els partits estatals i és, en canvi, essencial per reforçar l'àmbit polític regional i local.

Les propostes renovadores no poden

dependre únicament del que passi en un àmbit contradictori, però en el qual predomina el conservacionisme, com és l'institucional. Les contradiccions emergiran si hi ha una pressió política exterior a les institucions, social o cultural, que dugui a terme iniciatives que tinguin un impacte en l'opinió pública i modifiqui la relació de forces o l'equilibri establert i que es concreti en propostes de canviar tant les normatives com les pràctiques en la vida institucional. Per tant, sense moviments cívics no hi haurà canvi polític i, sense canvi polític, no hi haurà tampoc una resposta eficaç als nous desafiaments del territori.

Aquests moviments sorgeixen de les mateixes contradiccions generades pels desafiaments analitzats anteriorment. Les estratègies sobre el territori, la «demanda» de ciutat i d'espai públic, la reivindicació del reconeixement social, polític i jurídic, el rebuig a l'exclusió, l'exigència de participació i de comunicació, etc., inciten diversos col·lectius de població, en tant que ciutadans o «demandants» de ciutadania, a actuar.

Ara bé, en la mesura que ens trobem davant problemes nous es requereix també una cultura política nova que construeixi un discurs que proporcioni legitimitat i coherència als moviments cívics. Altrament, es corre el risc d'accentuar la fragmentació territorial i sociocultural, de donar una imatge anacrònica o corporativa de les iniciatives cíviques (que pot ser real si els manca un ancoratge universalista) i de dependre únicament de com es resolguin en cada cas les contradiccions en el sistema institucional establert.

Per aquesta raó som en un període en què el paper dels «intel·lectuals» (en un sentit «gramscian») esdevé decisiu.<sup>32</sup> Si a

finals del segle XVIII es van construir les bases de la cultura democràtica en un sentit civil i polític, que van tenir la seva màxima expressió en les revolucions americana i francesa i que només esdevingueren universals, fins i tot parcialment, en els segles següents, si a finals del XIX el moviment obrer i socialista va posar en primer pla la qüestió dels drets econòmics i socials, que van donar lloc a les revolucions de base proletària i, sobretot, al *welfare state*, ara ens correspon assumir no solament el combat per la plena realització i adequació a les circumstàncies actuals d'aquests valors i objectius universalistes, sinó també els nous valors i objectius que ens permetin donar una resposta als nous desafiaments (que de vegades s'anomenen drets de tercera generació, especialment en la cultura de l'ecologia política).

Ens sembla que un camí útil és el seguit històricament per tots aquells que han promogut el canvi en nom dels drets de les persones. És a dir, en nom de la ciutadania, dels subjectes actius i iguals en drets. La revolució americana es presenta com una exigència de ciutadania (l'expressió més radical i actual de la qual és Thomas Paine). La revolució francesa proclama els «drets de l'home» i defineix tots els francesos com a *citoyens* (tant és així que als partidaris de l'*ancien regime* se'ls anomena membres del «partit dels estrangers»). El moviment obrer i socialista parteix de la crítica de la contradicció entre drets formals i drets reals, entre les possibilitats que ofereix la nova societat industrial i les opressions i les exclusions a les quals dóna lloc. Sempre, en tots els processos de canvi, hi ha un punt de partida comuna: l'exigència d'uns drets que apareixen com a legítims, però que són

negats a molts, com a potencials però no realitzats. L'objectiu històric del socialisme europeu, com també dels moviments populars llatinoamericans del segle XX, ha estat convertir les classes treballadores i en general els exclosos en ciutadans. I en conseqüència el seu objectiu polític principal ha estat conquerir els drets que els faran ciutadans mitjançant noves institucions econòmiques, socials i polítiques (*welfare state*, planificació econòmica, contraactualització de les relacions laborals, etc.).

Ara, i per concloure, intentarem fer una contribució a aquesta redefinició i ampliació de drets de la ciutadania a partir del tipus de respostes que hem donat als desafiaments esmentats en els punts anteriors. Tot això, sense pretendre ni de bon tros proposar un catàleg exhaustiu.

1. Dret al lloc: la gent té dret a mantenir la seva residència en el lloc on té les seves relacions socials, en el seu entorn significant. O a tenir-ne un altre que hagi escollit lliurement.

2. Dret a l'espai públic i a la monumentalitat: és el complement necessari del dret anterior. Cal dotar els llocs de significat i de qualitat urbana.

3. Dret a la identitat col·lectiva dins la ciutat: l'organització interna de l'espai urbà ha de facilitar la cohesió sociocultural de les comunitats (de barri, segons grups d'edat, ètniques, etc.).

4. Dret a la bellesa, al luxe de l'espai públic, a la visibilitat de cada zona de la ciutat. Cada part de la ciutat ha de tenir el seu atractiu per als altres.

5. Dret a la mobilitat i a l'accessibilitat: cal tendir a igualar les condicions d'accés a les centralitats i la mobilitat des de cada zona de la ciutat metropolitana.

6. Dret a la centralitat: cal que totes les

àrees de la ciutat metropolitana tinguin llocs amb valor de centralitat i puguin accedir amb la mateixa facilitat als centres urbans o metropolitans.

7. Dret a la ciutat: és la suma dels drets anteriors, és a dir, el dret d'exercir el conjunt de les llibertats urbanes. L'oferta urbana global ha de ser accessible, coneguda i amb possibilitat de ser usada per tots els qui viuen en la regió metropolitana.

8. Dret a l'accés i a l'ús de les tecnologies de la informació i la comunicació: les administracions públiques no solament han de protegir i garantir aquest dret, sinó també utilitzar les tecnologies de la informació i la comunicació per democratitzar realment l'accés de tothom als serveis d'interès general.

9. Dret a la ciutat com a refugi: la ciutat ha d'assumir àrees de refugi per a aquells que per raons legals, culturals o personals necessitin durant un temps protegir-se de les institucions, en tant que aquestes no són capaces de protegir-los. D'altra banda, aquestes àrees de refugi formen part de l'oferta urbana com a aventura transgressora.<sup>33</sup>

10. Dret a la protecció per part del govern més proper davant les institucions polítiques superiors i les organitzacions i empreses prestadores de serveis: el govern local ha d'actuar de defensor d'ofici dels ciutadans en tant que persones sotmeses a altres jurisdiccions i també en tant que usuaris i consumidors.

11. Dret a la justícia local i a la seguretat: avui la justícia és inaccessible per a la majoria dels ciutadans (pel seu cost, la seva lentitud, etc.). La seguretat és vista principalment en termes de repressió i es plantegen polítiques de seguretat sobretot

quan la «inseguretat» afecta sectors mitjans i alts i agents i representants de les institucions. La justícia local de base municipal i la seguretat com a actuació concertada entre la institució local i la societat civil organitzada és avui una demanda inajornable de les majories ciutadanes, en la mesura que pot assegurar una prevenció més eficaç i, si cal, una reacció sancionadora més ràpida.

12. Dret a la il·legalitat: paradoxalment, tant els col·lectius socials com, de vegades, les institucions locals haurien d'assumir el cost de promoure iniciatives il·legals o al·legals per convertir una demanda no reconeguda en un dret legal (p. ex., per obtenir la reversió d'ús d'espai públic congelat per una institució estatal).

13. Dret a la innovació política: els governs locals i regionals han de recollir les demandes socials per innovar quant a sistemes electorals, mecanismes de participació, instruments de planificació i de gestió, etc. (p. ex., la planificació estratègica és una innovació política encara no recollida pel dret públic).

14. Dret a l'ocupació i al salari ciutadà: l'àmbit urbà-regional ha de garantir un paper social que proporcioni ingressos monetaris, és a dir, remunerats al conjunt de la població activa. A més de les iniciatives generadores d'ocupació (p. ex., serveis «de proximitat», ecologia urbana, etc.), és en aquest àmbit que es poden experimentar i gestionar algunes formes de «salari ciutadà».

15. Dret a la qualitat del medi ambient: entès com un dret a una qualitat de vida integral i com un dret que cal preservar per a les generacions futures. Aquest dret inclou l'ús dels recursos naturals i energètics, el patrimoni històric i cultural

i la protecció davant les agressions a la qualitat de l'entorn (contaminació, congestions, brutícia, lletjor, etc.).

16. Dret a la diferència, a la intimitat i a l'elecció dels vincles personals: ningú no pot ser discriminat per motiu de les seves creences, els seus hàbits culturals o les seves orientacions sexuals, sempre que respecti els drets bàsics de les persones amb qui es relacioni. Qualsevol tipus de vincle personal lliurement consentit (p. ex., les parelles homosexuals) mereixen la mateixa protecció. No hi ha un model de vida personal o familiar que tingui dret a més protecció que un altre.

17. Dret de tots els residents en una ciutat a tenir el mateix estatus polític i jurídic de ciutadà: i, per tant, igualtat de drets i responsabilitats. Cal distingir la ciutadania de la nacionalitat (que, en el marc de la globalització i de les unions polítiques supraestats, ha de perdre el seu caràcter absolut actual, és a dir, la facultat de proporcionar un estatut diferenciatiu). És la relació amb un territori, amb un entorn social allò que ha de determinar l'estatut legal.

18. Dret que els representants directes dels ciutadans, tant institucionals (govern local o regional) com socials (organitzacions professionals, econòmiques, sindicals, territorials, etc.), participin en les conferències i els organismes internacionals que tracten de qüestions que els afecten directament.

19. Dret dels ciutadans a la mateixa mobilitat i accés a la informació similar a l'accés que posseeixen els capitals privats i les institucions públiques. Dret a accedir a qualsevol classe d'informació emanada dels organismes públics i de les empreses de serveis d'interès general. Dret a la

mobilitat física completa en els espais polítics i econòmics en els quals es troben immersos. Dret a l'ús social de les actuals tecnologies de la informació i la comunicació, especialment en les relacions amb les administracions públiques (p. ex., finestreta única).

20. Dret dels governs locals i regionals i de les ciutats a constituir xarxes i associacions que actuïn i siguin reconegudes a escala internacional. Aquest dret inclou tant el reconeixement per part de la NN.UU. i de tots els seus organismes i els programes com d'organitzacions molt menys transparents (com l'Organització Mundial del Comerç o el Banc Mundial). La regulació dels processos globalitzats no la realitzaran únicament els governs dels Estats i els grans grups econòmics com el fracàs de l'AMI acaba de demostrar. Vegeu referències esmentades en nota 26.

21. Dret a desenvolupar una identitat col·lectiva com a comunitat d'àmbit regional-urbà i a conquerir la cota d'autogovern que aquesta mateixa comunitat determini lliurement, amb la sola condició que no exclouï cap habitant del territori de cap dels drets dels ciutadans d'aquest mateix territori.

El desenvolupament i la legitimació d'aquests drets dependran d'un triple procés:

- Un procés cultural, d'hegemonia dels valors que són a la base d'aquests drets i de la seva explicitació o especificació.

- Un procés social, de mobilització ciutadana per aconseguir la legalització d'aquests drets i la creació dels mecanismes i procediments que els facin efectius.

- Un procés polític i institucional per formalitzar-los, consolidar-los i desplegar les polítiques per fer-los efectius.

En la mesura que en molts casos aquests drets apareixen com una novetat política i no tenen encara l'arrelament social suficient, el paper dels intel·lectuals, alhora com a força sociocultural i com a col·lectiu capaç de definir els continguts i les motivacions d'aquests drets, esdevé avui fonamental. En aquesta etapa històrica el desafiament que el territori planteja a la intel·lectualitat exigeix un gran coratge moral i una considerable audàcia política.

### NOTA SOBRE LA CIUTAT COM A PEDAGOGIA

La ciutat, és una aventura iniciàtica possible? Tornem a la pregunta del principi. Aventura iniciàtica ho és sempre. Però cap a on? Integra en una societat global, en una cultura ciutadana, en una classe social, en un barri?

L'aventura iniciàtica que la ciutat ofereix als joves és sempre una combinació entre la transgressió i la integració. L'«aculturació» s'entén com el procés a través del qual la integració (que no és necessàriament submissió a l'ordre establert: pot ser integració en un moviment polític o cultural opositor o alternatiu) predomina sobre la transgressió. L'aventura comença quan el nen surt de casa, va a l'escola, conquereix l'espai públic. És una aventura que ja hem exposat.<sup>34</sup> I és un procés que a les ciutats europees ha funcionat més o menys correctament sobre tres bases:

- a) Grup familiar relativament estable.

- b) Escola que permetia d'accedir al mercat de treball.

- c) Plena ocupació en circumstàncies normals i expectatives de mobilitat social ascendent.

A aquestes bases s'hi afegia l'existència d'un conjunt d'institucions i organitzacions (religioses, polítiques, sindicals, culturals, lúdiques, etc.) de composició intergeneracional, així com la possibilitat de moure's amb certa facilitat pel conjunt de la ciutat (per la seva grandària, seguretat, etc.). Actualment aquests factors integradors, fins i tot existint, estan afeblits, amb la qual cosa la transgressió inicial (sortir de casa al carrer, no anar a l'escola, aventurar-se en les zones prohibides, etc.) corre el risc de conduir a conductes anòmiques. Què fer llavors?

Al llarg d'aquest treball hem intentat respondre a aquesta pregunta indirectament. Es tracta de donar respostes que reforcin el potencial integrador de la ciutat a partir de enfrontar-se als processos dissolutors que s'hi donen: urbanització perifèrica sense llocs forts, desocupació estructural, pobresa o inexistència d'espais públics, etc.

Unes respostes que han de tenir en compte que hi ha una part dels joves que acumulen tots els efectes perversos de la dissolució urbana i de les dinàmiques desestructuradores de la família, l'escola i l'ocupació, a les quals s'afegeix moltes vegades la marginació cultural i la victimització per la xenofòbia i el racisme.

Som conscients que l'urbanisme és necessari, per bé que no és suficient per construir el civisme. La ciutat com a *polis* ha de ser una mica més que la ciutat com a urbs. Algunes línies d'actuacions per reconstruir la *polis* com a lloc de conquesta de la ciutadania poden ser:

- Legitimar culturalment –i donar-hi suport mitjançant les polítiques socials adequades– els diferents tipus de «família» o de nuclis de vida quotidiana en comú (p. ex., programes d'habitatge jove).

- Revalorar l'escola com a institució de qualitat diferenciada clarament del seu entorn, condició necessària per establir una relació fructífera amb aquest (p. ex., diferenciació arquitectònica, la qual cosa no exclou «espais de transició»).

- Promoure programes de formació i ocupació en tots els serveis de caràcter públic o parapúblic.

- Lligar els avantatges socials de què gaudeixen infants i joves amb la participació en programes o activitats de caràcter cívic o social que permetin adquirir hàbits de disciplina i de responsabilitat.

- Estimular o facilitar les formes de vida col·lectiva o associativa d'infants i joves no solament mitjançant programes o equipaments socials o col·lectius, sinó també facilitant mitjans per al seu desenvolupament independent.

Aquesta llista podria ser molt més extensa. Creiem que sobre tota aquesta temàtica serà interessant seguir algunes experiències en curs a França (*Emploi/jeunes*) i el Regne Unit (programa educatiu del nou govern laborista). En aquest treball ens limitem a assenyalar a tall d'exemple algunes línies d'acció que puguin ser implantades per governs locals i regionals i que tenen una relació estreta amb les respostes proposades als desafiaments del territori.

Una relació perversa es produeix entre els diferents processos excoents que afecten directament els joves i la debilitat de l'oferta urbana allà on la ciutat es dissol com a les perifèries modernes (sembla un sarcasme dir-ne «la ciutat emergent»). Els grups de *zonards*, les bandes de joves de la *banlieu* de París, que s'enfronten amb violència alhora a la policia i a les manifes-

tacions d'estudiants d'ensenyament mitjà, que assalten comerços i persones, i que destrueixen mobiliari urbà gratuïtament, expressen una forma extrema d'exclusió i un fracàs de la ciutat com a aventura iniciàtica integradora. Les urbs del món desenvolupat, per mitjà d'aquesta fractura tremenda que es dona en la joventut, manifesten una dualitat que semblava pròpia dels països menys desenvolupats. La ciutat i la política urbana s'han de plantejar avui quina oferta integradora, que inclou el reconeixement del conflicte i de la diferència, poden fer als joves de les seves «perifèries». La qual cosa ens porta al principi: el dret a la ciutat i el deure polític de fer ciutat sobre la ciutat per a tothom.

No plantejem una pedagogia que es recolza en la ciutat, sinó la ciutat com a pedagogia. □

1. J. BORJA i M. CASTELLS, *Local y Global*, Madrid, 1997.

2. F. CHOAY, «Le règne de l'urbain et la mort de la ville», dins *La ville. Art et Architecture*, París, Centre Pompidou, 1994. De conclusions precipitades i discutibles. F. ASCHER, *La metropolis*, París, 1995. Anàlisi dels processos i de les polítiques urbanes actuals; probablement el més complet de la literatura dels noranta. Vegeu també Roland Castro: *Civilisation urbaine ou barbarie*, París, 1994. J. GARREAU, *Edge City: Life on the New Frontier*, Nova York, 1991. J. BARNETT, *The Fractured Metropolis*, Nova York, 1995. Exposen els nous processos suburbans a la regió del món —els EUA— on més s'han desenvolupat.

3. M. COHEN: Intervenció en el col·loqui «Hacia una estrategia para Buenos Aires», Buenos Aires, Govern de la ciutat, 1997. M. Cohen fou director de l'àrea urbana del Banc Mundial. En aquest col·loqui també va intervenir Peter Rees, director de Planificació de la ciutat de Londres, el qual s'esmenta al principi d'aquest text.
4. J. BORJA, «La ciudad conquistada», Primer Congrés Internacional de Ciutats Educadores, Ajuntament de Barcelona, 1990, i revista *Claves*, núm. 11, Madrid, 1991.
5. La literatura sobre els requisits per a l'eficiència i la productivitat dels sistemes urbans actuals és molt nombrosa. Un precedent interessant és Jane Jacobs, *Las ciudades y la riqueza de las naciones* (ed. or.: Random House, 1984). Ariel, Barcelona, 1986. Vegeu M. CASTELLS, *La ciudad informacional* (Madrid, 1995) i la seva obra més recent, *La era de la información*, 3 volums (Madrid, 1997). I les obres, entre d'altres, de S. Sassen, M. Cohen, M. Storper, F. Ascher, etc. (citades a *Local y Global*, op. cit.). Vegeu també els treballs de la Planificació estratègica de Barcelona (1988-1998), en especial els de F. Santacana, M. de Forn, F. Raventós i J. Trullén.
6. «No hay que temer a la globalización»..., sempre que es prioritzi la demanda interna, la qual cosa requereix invertir en el binomi capital fix / ocupació, com diuen O. Lafontaine i C. Müller en el llibre amb el mateix títol (Biblioteca Nueva, 1998).
7. La sostenibilitat de les àrees urbanes és òbviament un dels grans reptes actuals. Les pautes actuals de consum energètic i d'aigua, els impactes ambientals de l'ús intensiu de l'automòbil, les formes de desenvolupament urbà que accentuen la congestió en àrees centrals i el malbaratament de sòl a les àrees de baixa densitat, la creixent dificultat per controlar, eliminar o reciclar els residus, etc., són problemes àmpliament estudiats i debatuts. En aquest treball no ens proposem de tractar les temàtiques econòmiques i ambientals, sinó els desafiaments polítics, socials i culturals de l'urbanisme. Sobre la sostenibilitat urbana, entre l'abundant i recent bibliografia, podem destacar dues obres editades a Barcelona: el catàleg de l'exposició «La ciutat sostenible» / «The Sustainable City», Centre de Cultura Contemporània, 1997, i el llibre de Salvador Roda: *Ecologia urbana*, Beta Ed., 1995, que conté abundant bibliografia.
8. Nuno PORTAS, *A politica das cidades*, Conselho economico e social, Lisboa, 1996.

9. Vegeu l'Informe «Patrimoni arquitectònic i urbà. Aprendre de la ciutadania», elaborat en el marc del Programa Comenius (Unió Europea, DG XXII). Síntesi publicada sota el títol «Ville-citè», a càrrec de J. Tsiomis, Picard, París, 1998.
10. J. GRACQ, *La forme de la ville*, Corti Ed., París, 1985.
11. A l'Estat espanyol, en època de la dictadura, els polígons d'habitatges (grups d'habitatges socials similars, però de qualitat inferior, al *grands ensembles*) es dissenyaven per facilitar-ne l'aïllament i la vigilància i dificultar la vida col·lectiva. La revista *Ejército*, de les Forces Armades de la dictadura, va publicar un ampli informe sobre urbanisme i seguretat (4 números, Madrid, 1972). Fins i tot es limitava la superfície dels bars per evitar que la gent s'hi reunís. Actualment en moltes ciutats americanes i també a Europa es tendeix a posar reixes a espais públics de la quotidianitat. Els governs locals que actuen així, per raons de «seguretat ciutadana» i a «petició del veïnat», segons diuen, contribueixen a agreujar els problemes que volen resoldre. Les reixes generen abandó del carrer i oportunitat per a la violència urbana. Vegeu, per exemple, la polèmica sobre les places de Buenos Aires en la premsa de la ciutat de 1998. L'autor ha tractat de la qüestió de l'espai públic i la seva relació amb la seguretat en l'article «Espai públic i ciutadania», dins la revista *Diálogo*, núm. 24, Unesco, Mèxic, 1998, i en una versió més ampliada amb el mateix títol en un llibre col·lectiu editat pel CCCB (Barcelona, 1998). Vegeu també «Ciudadanía y seguridad ciudadana», dins *Prevenció*, núm. 14, Ajuntament de Barcelona, 1998.
12. Expressió d'Oriol Bohigas. Vegeu *Reconstrucció de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1985.
13. Per exemple, el Ministeri d'Obres Públiques de Xile publica un llibre molt ben editat amb el títol *Espacios públicos de Santiago* en el qual només apareixen ressenyats edificis públics d'accés restringit i jardins enreixats (Santiago de Xile, 1996). La Monedra, palau presidencial, envoltat d'uns espais teòricament públics, però *de facto* «militaritzats», en els quals es prohibeixen les manifestacions cíviques, és un exemple de pervivència de la perversió dictatorial de l'espai públic democràtic.
14. Per exemple, el Nus de la Trinitat a Barcelona. Una responsable del Ministeri de l'Equipament francès va comentar: «A França no se'n ha ocorregut mai fer una cosa semblant». N'hi ha prou de pensar en la gent que viu a la zona i no solament en els automobilistes que hi passen.
15. És la lògica d'urbanistes com Busquets, Leira, Nuno Portas, Herce, Ascher, Forn i el mateix autor, i que presideix les seves propostes en ciutats com Barcelona, Bilbao, Lisboa, Buenos Aires, Santiago de Xile, Santo André (São Paulo) o Rio de Janeiro.
16. No és casual que l'ambiciosa política d'espais públics en tots els barris de Barcelona en la dècada dels vuitanta coincidís amb la posada en marxa de la descentralització en 10 districtes, la majoria d'ells de menys de 150.000 habitants. Vegeu *Barcelona, un modelo de transformación urbana* (J. Borja i altres, PGU, Quito, 1995) i «Barcelona - La deuxième renaissance», dins la revista *Projet Urbain*, núm. 14 (editada per Arielle Masbouni, Ministère de l'Equipement, París, 1998).
17. El feminisme ha estimulat interessants estudis crítics sobre l'exclusió en l'espai públic. Vegeu, per exemple, els treballs de la Fundació Maria Aurèlia Capmany a Barcelona i del Colectivo de Mujeres Urbanistas a Madrid. Un equip de la Universitat d'Hannover (Alemanya) dirigit per Ursula Paravicini, arquitecta, duu a terme una investigació comparativa, a Berlín, París i Barcelona, sobre l'ús dels espais públics des d'una perspectiva feminista. Sobre Amèrica Llatina, vegeu l'estudi d'Olga Segovia i Marisol Saborido *Espacio público barrial. Una perspectiva de género*, Sur, Santiago de Xile, 1997.
18. Discurs de Salvador Allende pronunciat l'11 de setembre de 1973 amb motiu del cop militar que posaria fi a la seva vida i a la democràcia.
19. J. DELARUE, *Banlieus en difficulté: la rélegation*, París, 1991. També s'ha constatat que aquestes àrees marginades poden desenvolupar una interessant cohesió interna (*Le Monde*, 8-10-1998, «Coeur des cités»).
20. Vegeu l'experiència de l'Associació de Joves de la Villette de París o de l'Ateneu Popular i la seva Escola de Circ de Barcelona (Nou Barris).
21. Vegeu l'obra col·lectiva *Vers une économie plurielle*, Syros, París, 1997, i el debat sobre la qüestió del salari ciutadà a la revista *Transversales* (París, a partir de 1996).
22. Vegeu els Cahiers VECAM (París, 1996-1998) i el capítol «Ciudadanía y TIC» (V. Kleck), *Informe sobre la ciudadanía. Participació social i drets cívics* (Comissió Social d'Eurociutats, Barcelona, 1998).
23. Vegeu Jordi BORJA, *Las grandes ciudades en la década de los 90* (amb M. Castells, I. Quintana i altres, Madrid, 1990) i *Barcelona, un modelo de transformación urbana*, op. cit.
24. Vegeu J. BORJA i M. CASTELLS, *Local y Global*, op. cit.

25. Sobre aquestes bases se sustenten les accions d'ocupació de locals administratius dels moviments d'aturats i les seves exigències de salari ciutadà i d'inserció social remunerada (a Alemanya i França, especialment). Una cosa semblant passa amb els immigrants «sense papers» i el suport que reben de diferents moviments, els quals no dubten a enfrontar-se a la legislació repressiva quan, per exemple, assumeixen públicament que acolliran els «il·legals» i que en cap cas n'informaran els serveis administratius. Aquest anunci d'«intenció de delinquir» o d'haver-ho fet (que té antecedents en altres casos com l'avortament), permet que s'expressi el suport social de certs moviments cívics. Un altre tipus de situació interessant és quan un acte «il·legal» és legalitzat pels jutges en considerar la legitimitat d'una acció d'acord amb els principis generals del dret i de les normes constitucionals. Per exemple, algunes sentències favorables als *okupes*.
26. Vegeu Manuel CASTELLS, *La era de la informació*, vol. II. *El poder de la identitat* (Madrid, 1997) i l'obra citada de J. Borja i M. Castells, *Local y Global* (cap. IX, «Las ciudades en la escena mundial»). J. Borja va elaborar un informe sobre autoritats locals i organismes internacionals que va presentar amb el nom G4 (IULA, FMCU, Metropolis i Summit) a l'Assemblea d'Organitzacions Internacionals de Ciutats convocada amb el suport de PNUD a Nacions Unides (Nova York, 1994).
27. Per exemple, l'OCM (Organització Mundial del Comerç) o la recent negociació sobre l'AMI (Acord multilateral d'inversions) entre l'OCDE (25 països representats) i els principals grups econòmics mundials (les «multinacionals»).
28. Vegeu, per exemple, el Pla estratègic de Barcelona, que defineix una macroregió estratègica que inclou dues regions del sud de França (Llenguadoc-Rosselló i Migdia-Pirineus). En zones menys desenvolupades i urbanitzades també emergeixen aquests eixos urbans transfronterers. Per exemple, al Mercosur, l'eix Valparaíso-Santiago-Mendoza-Córdoba-Buenos Aires-Montevideo.
29. *Informe proposta sobre la ciutadania europea. Participació, drets socials i drets civils* (Comissió Social d'Eurociutats, Barcelona, 1998). Aquest Informe ha estat redactat per J. Borja, G. Dourthe i V. Peugeot, amb la col·laboració de Roger Sunyer, R. Erne, J. C. Boual, V. Kleck i representants de les Eurociutats. S'hi proposen tant mesures per reforçar la presència de les institucions locals i regionals en la Unió Europea com una ampliació dels drets de participació, cívics i socials a escala europea per a tots els residents en els països de la Unió. En aquest marc es proposa l'adquisició de la ciutadania europea pel fet de residir en un país de la Unió Europea, independentment de la nacionalitat d'origen, que no es perd. Els «ciutadans europeus», sigui quina sigui la seva nacionalitat, tindran els mateixos drets, incloent-hi els drets polítics, que els nacionals del país en el qual resideixen. Pel que fa la ciutadania europea, vegeu també l'Informe del Comitè d'Experts o Comitè Pintasilgo sobre els drets cívics i socials (Comissió Europea, Brussel·les, 1996), el recent llibre de Catherine Withol de Wenden (Fondation Nationale de Sciences Politiques, París, 1997) i *Europe Magazine-Europartenaires* (París, maig de 1998), l'obra de P. Herzog *Reconstruire un pouvoir politique* (La Decouverte, París, 1997) i *Europe contre le racisme* (Forum Alternatives Européennes, París, 1997).
30. Un «lloc» on és especialment interessant l'aparició de contradiccions entre els valors ètics o morals reflectits en els principis generals del dret, en les constitucions, etc., i el dret positiu i les seves formes habituals d'aplicació és precisament l'àmbit jurídic, que no sempre és conservador, com es tendeix a creure. La doctrina com la jurisprudència contribueixen a renovar la política reconeixent drets tant a les institucions locals, com als ciutadans en temàtiques noves (medi ambient, dret a l'ocupació, espai públic-habitatge [cas *okupa*], intimitat, etc.).
31. L'aparició de fenòmens polítics locals té signes molt diversos. En alguns casos és una regressió evident dels valors ciutadans universalistes, com el segregacionisme municipal dels suburbis rics als Estats Units que donen lloc al triomf de «moviments cívics» que s'independitzen políticament i fiscalment i privatitzen els serveis col·lectius per al seu ús exclusiu (a Califòrnia la meitat dels municipis han vist triomfar aquests moviments excloents). Hi ha regressions pitjors, com les que condueixen a la «depuració ètnica». Hi ha fenòmens de populisme local, amb fortes connotacions conservadores, però que de tota manera introdueixen una certa innovació en la política local posant damunt la taula problemes sentits per la població pel que fa a la seguretat, l'ocupació, l'eficàcia dels serveis socials, etc. És el cas dels alcaldes electes fora del sistema de partits que comença a ser freqüent a Amèrica Llatina (i que ja és freqüent de fa més temps als EUA). A Europa els governants electes en l'àmbit

local o regional, encara que tinguin una etiqueta de partit, tendeixen a actuar amb molta autonomia, si no confrontació, respecte a les direccions dels partits estatals.

32. Per intel·lectuals entenem no únicament els productors d'ofici de discurs teòric, sinó tots aquells que des d'un rol polític o de lideratge social, des d'una concepció compromesa amb els valors universals de la seva professió, o des de la seva capacitat per produir elements significants (és a dir, carregats de «sentit», o que poden suscitar idees o emocions) i per incidir en els mitjans de comunicació i d'intercanvi simbòlic, poden contribuir a la renovació de la cultura política. No hi pot haver una esguerra política i

social sense una esguerra moral, encara que no sempre coincideixin.

33. Vegeu J. B. V. N. PLEUMETIEERS, «El protagonismo de los ciudadanos». Ponència presentada en la Conferència Europea de Prevenció de la Inseguretat, Barcelona, desembre de 1997. Publicada dins el núm. 14 de la revista *Prevenció*, Barcelona, 1998. L'autor defensa l'existència de «zones de tolerància (droga, prostitució, etc.) com un component d'una política de seguretat». Pleumeteiers és alcalde de Heerlen (Holanda) i en la seva ponència es basa en l'experiència duta a terme a la seva ciutat.
34. J. BORJA, «La ciudad conquistada», *Claves*, núm. 11, Madrid, 1991, i «Juventud y ciudadanía», *Prevenció*, núm. 13, Ajuntament de Barcelona, 1997.

# L'ESPILL

## BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms \_\_\_\_\_

Adreça \_\_\_\_\_ Població \_\_\_\_\_ Codi postal \_\_\_\_\_

Telèfon \_\_\_\_\_ e-mail \_\_\_\_\_

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número \_\_\_\_\_, raó per la qual:

OPCIÓ A: Us tramet un xec per valor de 4.000 ptes.\* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.

OPCIÓ B: Us adjunte fotocòpia de l'ingrés de 4.000 ptes.\*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0063-51-3101204651).

\* Preu a Europa: 4.500 ptes. Resta del món: 5.000 ptes.

Data \_\_\_\_\_

Signatura